

1900-luvun alkupuolella murretta keränneiden amatöörien kieli-identiteetti

Anneli Hänninen

Bertta Takala Nastolasta. Kuva: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisu 26
© Kotimaisten kielten tutkimuskeskus
Helsinki 2011

URN:ISBN:978-952-5446-60-9
ISSN: 1796-041X

Sisällys

1900-luvun alkupuolella murretta keränneiden amatöörien kieli-identiteetti	2
1 Aineisto	2
1.1 Aineiston taustaa	2
1.2 Artikkelin aineisto ja tutkimusmenetelmät	3
2 Murteen tallentajan tie	5
2.1 Tunteet	5
2.2 Tietoisuus	9
3. Kielitietoisuus ja murteen hallinta	10
3.1 Kielelliset valinnat	10
3.2 Sanastohuomioita	12
3.3 Huomioita äänne- ja muotopiirteistä	15
3.4 Murteiden luonnehdintaa	17
3.5 Huomioita alueellisista ja sosiaalisista eroista	18
3.6 Diakroninen vaihtelu	19
3.7 Arvottavat luonnehdinnat ja kielimuodon valinta	20
3.8 Suhtautuminen yhteisön ulkopuolisiin	22
4. Toiminta	23
4.1 Kyselyt	23
4.2 Halu säilyttää vanhaa	24
4.3 Rakkaus kotiseutuun	25
4.4 Aatteellinen perusta	25
4.5 Kansallinen hanke ja itseyden rakentaminen	26
4.6 Keruu tuomassa vaihtelua	27
5. Murteenkeruu työnä	27
6. Lopuksi	29
Kirjallisuutta	30
LIITE 1. Pyyntö Sanakirjasäätiön amatöörivastaajille	33
LIITE 2. Artikkelissa käytetyt elämäkerrat	36

1900-luvun alkupuolella murretta keränneiden amatöörien kieli-identiteetti

Tämä artikkeli on syntynyt halusta esitellä niitä ei-lingvistejä, tavallisia kansanihmisiä, jotka tekivät 1900-luvulla merkittävän kulttuuriteon tallentamalla kotiseutunsa murretta. Osa heistä vastaili murrekyselyihin monen vuosikymmenen ajan, ja peräti yli 10 000 sanatietoa lähettäneitä on useita. Tarkoituksenani on selvittää niitä syitä, jotka olivat toiminnan taustalla ja kiihokkeena murteiden tallennukseen. Pohdin asiaa tarkastelemalla vastaajien omaelämäkertoja.

1 Aineisto

1.1 Aineiston taustaa

Suomen murteiden sana-arkisto koostuu siitä materiaalista, jota alettiin 1900-luvun alkupuolella kerätä kansankielen sanakirjan (= *Suomen murteiden sanakirja*) aineeksi. Hankkeen lähtökohtana on totuttu pitämään vuotta 1896, jolloin E. N. Setälä esitti sanakirjaohjelmansa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokouksessa 12. helmikuuta. Sanakirjan syntyhistorian kannalta tämä ei kuitenkaan ole ensimmäinen merkintä, sillä jo ainakin 1868 on teoksen merkityksestä keskusteltu (Vilppula 1976: 67). Aineiston keruu kuitenkin alkoi vasta Setälän ehdotuksen tultua hyväksytyksi. Työn toteuttajaksi ryhtyi alkuun Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Vuosina 1916–1924 hankkeen taloudellisesta puolesta huolehti Suomen kielen sanakirjaosakeyhtiö, vuosina 1924–1976 Sanakirjasäätiö, ja vuodesta 1976 lähtien arkisto on kuulunut Kotimaisten kielten tutkimuskeskukseen.

Arkiston perusmateriaali on kerätty kahdella tavalla. Osan ovat keränneet tarkoitusta varten koulutetut kerääjät, osa on kertynyt amatööriavustajille suunnattujen kyselyjen vastauksina. Syynä kansan puoleen kääntymiseen oli jo 1920-luvulla raha. Keruutyö oli osoittautunut alun perin ajateltua työläemmäksi ja vei enemmän sekä aikaa että varoja, kuin mitä oli kuviteltu. Helsingin Sanomat kirjoitti 15.1.1926: ”Eilen kerrottiin opetusministeriön kehoittaneen Sanakirjasäätiön johtokuntaa ottamaan harkittavakseen, eikö kansankielen sanakirjatyölle voitaisi valmistaa ohjelmaa, joka voitaisiin toteuttaa pienemmillä rahavaroilla kuin mitä säätiön johtokunta aikaisemmin oli ajatellut.”

Oli alettava tehdä uutta suunnitelmaa. Kun aiemmin oli kaavailtu, että stipendiaatit olisivat keränneet noin 60 pitäjän täydelliset murresanastot, nyt arveltiin, että sanastojen määrä on supistettava

suunnilleen kolmannekseen. Koko silloinen suomen kielen alue jaettiin 23 keruupiiriin, ja alettiin järjestellä myös ”asiamiesverkkoa”. Sanakirjasäätiön johtaja Toivo Kaukoranta kirjoitti 26.1.1927 Helsingin Sanomissa: ”Kun säännöllistä, varsinaisten ammattimiesten suorittamaa keräystyötä meidän on pakko yhä enemmän rajoittaa, täytyy meidän koettaa keksiä mahdollisimman tehokkaita keinoja voidaksemme kuitenkin saada kokoon niin runsaan aineiston kuin suinkin. Tässä tarkoituksessa tullaan julkaisemaan erikoiskyselyitä laajemmilta käsitealoilta sekä yksityisistä sanoista ja sanaryhmistä, tiedustelemaan etsittyjen sanojen levenneisyyttä ja merkitystä j.n.e.”

Pian alettiinkin julkaista kyselyjä sanomalehdissä, ja 1927 perustettiin ”Sanastaja. Aikakauslehti sanatietoja ja -tiedusteluja varten”. Se ilmestyi vuoteen 1990 asti. Mallia vastaajaverkoston rakentamiseen oli otettu lähinnä Saksasta, jossa tällaista keruumenetelmää oli käytetty ainakin jo 1800-luvun loppupuolella. Siellä tosin vastaajakunta oli ollut opettajia (Chambers & Trudgill 1980: 19), Suomessa taas pääasiassa erilaisissa maaseudun ammateissa työskenteleviä (ks. myös Länsimäki 1976: 60).

Tulos oli mittava. Suomen murteiden sana-arkiston aineksesta lähes puolet (suunnilleen 4 miljoonaa sanatietoa) on ei-lingvistien keräämää. Nämä kielitieteellistä koulutusta saamattomat amatöörit, maallikkovastaajat, Sanastajan avustajat, vapaaehtoiset vastaajat – heistä on käytetty monia eri nimityksiä – olivat noin 1880–1920 syntyneitä naisia ja miehiä, osa vain kiertokoulun käyneitä, ja heitä oli eri puolilta Suomea.

1.2 Artikkelin aineisto ja tutkimusmenetelmät

1900-luvun puolimaissa (pääasiassa 1940-luvun lopulla) Sanakirjasäätiön amatöörivastaajilta pyydettiin elämäkertoja (Liite 1), joissa heidän toivottiin kertovan myös harrastuksistaan ja mm. siitä, mikä oli ollut pontimina sanaston keräämiseen. Saatiin 287 tekstiä. Niitä on länsimurteiden alueelta 157 (84 miehen ja 73 naisen kirjoittamaa) ja itämurteiden alueelta 130 (77 miehen ja 53 naisen kirjoittamaa). Elämäkerrat vaihtelevat runsaasti sekä sisällöltään että laajuudeltaan. Muutamat muistuttavat lähinnä sukupuuta, ja muutamien kirjoittajilla on selvästikin ollut kirjallisia ambitiesi. Suurin osa teksteistä etenee kuitenkin, ainakin jossain määrin, kysymysluettelon mukaisesti. Lyhin on parin sivun mittainen, pisin noin 1 000 sivua. Aineistoa ei ole toistaiseksi hyödynnetty juuri lainkaan. Tekstejä tai niiden katkelmia on kyllä julkaistu syntymäpäiväonnitteluissa tai nekrologeissa, mutta tutkimusmateriaalina niitä ei ole käytetty.

Näkökulmani aineistoon on yksilölähtöinen. Haluan selvittää, mitä aineisto kertoo siitä, kuinka kiintyneitä vastaajat olivat kotipaikkaansa ja sosiaaliseen yhteisöönsä ja miten se näkyy heidän toimissaan. Lisäksi tarkastelen, millaisia kieltä koskevia käsityksiä, arvoja, asenteita tai tunteita heillä

oli ja mikä heitä motivoi murteen tallennukseen ja kielen parissa askarteluun yleensäkin. Haluan myös selvittää, millainen oli heidän kielitietoisuutensa. Tarjoan runsaasti aineistoesimerkkejä, annan kirjoittajien oman äänen kuulua. Näytteiden kirjoitusasu on säilytetty sellaisenaan.

Sovellan tarkastelussani Bishopin, Couplandin ja Garrettin (2003) mallia, josta he käyttävät nimitystä identiteettiresurssi. Se koostuu kolmesta dimensiosta, tietoisuudesta, tunteista ja toiminnasta (*knowing, feeling, doing*). Nämä eivät kuitenkaan ole erillisiä ulottuvuuksia vaan samanaikaisesti havaittavia ja monin tavoin toisiinsa tiiviisti kietoutuvia. Identiteettiresurssilla tarkoitan sitä, mitä kaikkea identiteetti merkitsee vastaajille ja kuinka sitoutuneita he ovat siihen. Kirjoittaessaan elämäkertansa vastaajat ovat olleet tietoisia tehtävästään murteen tallentajina ja siitä, että he luovat teksteissään myös kuvaa toiminnastaan.

Sosiaalipsykologiassa sosiaalinen identiteettiteoria ja ryhmäteoria linkittyvät läheisesti toisiinsa (ks. esim. Bishop, Coupland & Garrett 2003: 42–43). Psykologinen sosiaalipsykologia tarkastelee ryhmäjäsenyyksiä lähinnä yksilön sisäisestä näkökulmasta, kun taas sosiaalinen sosiaalipsykologia ottaa laajemmin huomioon ryhmät ja identiteetin merkityksen niissä. Yksilöiden käyttäytyminen ja heidän noudattamansa normit määräytyvät heidän sosiaalisesta identiteetistään, mutta siihen, miten yksilöt itsensä määrittävät ja miten he toimivat, vaikuttavat ryhmäjäsenyydet. (Ks. esim. Doise 1986; Helkama, Myllyniemi & Liebkind 1998.) Erilaisista jäsenyyksistä johtuen jokaisella on siten useita päällekkäisiä identiteettejä. Esimerkiksi vastaajat ovat mm. sukunsa jäseniä, sosiaalisen ja ammattiryhmänsä jäseniä, kotikylänsä ja -pitäjänsä asukkaita sekä suomea ja suomen murteita puhuvia. Lisäksi he ovat jäseniä murretta keräävien amatöörien joukossa. Sidokset joihinkin ryhmiin voivat olla tiiviimpiä ja läheisempiä kuin toisiin. Tehtäväni kannalta sosiaalinen, kulttuurinen ja alueellinen identiteetti nivoutuvat tiiviisti yhteen. Ihmisten juurista puhuttaessa korostuu erityisesti paikallinen ja alueellinen identiteetti (Paasi 1984: 50), ja alueiden rajat ovat oleellisen tärkeitä määriteltäessä, ketkä ovat ”meitä” ja ketkä ”muita”. Paikalla ja alueella on kuitenkin myös tärkeä sosiaalisia ja kulttuurisia merkityksiä konstruoiva rooli. (Ks. esim. Paasi 1984: 51; Vaattovaara 2009: 16–17.)

Lähestymistapani on kvalitatiivinen ja diskursiivinen. Olen poiminut elämäkertoista sellaiset jaksot, joissa kirjoittajat paljastavat suhtautumistaan kotiseutuunsa, ja katson, millä tavoin he ilmaisevat muistojaan ja toiveitaan (ks. Bishop, Coupland & Garrett 2003: 39–40), millä tavoin he kertovat toimivansa ja millaisiin kielenpiirteisiin he kiinnittävät huomiota. Positio voi olla alueellinen, sosiaalinen, historiallinen tai kulttuurinen tai yhtäaikaaisesti useampi.

Kaikki elämäkerrat eivät sisällä lähestymistapani mukaista aineistoa. Kun karsin kirjoituksista sellaiset, jotka käsittävät vain sukupuun tai katsauksen elämän kulusta, jäi jäljelle 230 tekstiä. Niiden

kirjoittajista on naisia 104 ja miehiä 126. Naisista on länsimurteiden alueelta kotoisin olevia 59 ja itämurteiden alueelta kotoisin olevia 45, miehistä länsimurteiden alueelta kotoisin olevia on 68 ja itämurteiden alueelta kotoisin olevia 58 (ks. Liite 2).

Kirjoittajan kotipaikalla tarkoitan sitä pitäjää, jonka murteesta hän on lähettänyt tietoja ja jonka väestöön hän katsoo kuuluvansa tai kuuluneensa. Lähes poikkeuksetta kyseessä on kirjoittajan syntymäpaikka.

2 Murteen tallentajan tie

2.1 Tunteet

Tunteet edustavat identiteetin subjektiivisinta dimensiota, ja niiden kohde voi olla yhtä lailla alueellinen kuin sosiaalinen tai kulttuurinen yhteisö. Vastaajien kohdalla kyseessä on itse asiassa yksi ja sama kokonaisuus, mutta kirjoittajat painottavat teksteissään sen eri puolia. Vaikka sosiaalisen identiteetin tutkimusta on totuttu pitämään mikrotason ongelmana, viimeaikaisella sosiaalipsykologisesti orientoituneella lähestymistavalla on havaittu, että tunteilla, arvoilla, käsityksillä, motivaatioilla jne. on myös laajempi mittakaava (Kristiansen & Jørgensen 2005: 289; Vaattovaara 2009: 24). Vahvat tunteet ovat motivoineet murteen keruuta, ja keruu on vahvistanut identiteettiä. Murteella on siten oma roolinsa yksilöiden identiteetin ylläpitäjänä.

2.1.1 Alueellinen ja sosiaalinen positio

Kiintyminen paikkaan pohjautuu paljolti yksilön henkilöhistoriaan, kokemuksiin, ihmissuhteisiin ja niihin liittyvään. Pitäjä, kotiseutu, maakunta, isänmaa tai muu paikkaidenteetin kohde toimii tavallaan tapahtumien sekä tunteiden synnyn näyttämönä.

- (1) Koko perheemme on, samoin kuin muukin äidin suku kiintynyt tähän kotipitäjään ja kuten äitini ja hänen monet tyttärensä [?] niin meikäläisetkin omaavat kotipitäjän tuntemusta ja rakkautta enemmän kuin useimmat kaupungeissa syntyneet, jotka eivät samalla tavalla voi kiintyä synnyinseutuunsa. (nainen s. 1877 Kitee)
- (2) Vanhemmiltani olen perinyt rakkauden vanhaan ja isiltä perittyyn. – – Minut liittää Savoon voimakas kiintymys siihen maakuntaan, jonka esivanhempani ovat uudisviljelijöinä raivanneet. (nainen s. 1905 Suonenjoki)
- (3) Olen multa-aatelia, äidin ja isän suku on satoja vuosia eläneet samassa talossa. Samoja peltoja viljelleet. Olen iloinen ja ylpeä siitä että olen syntynyt rikkaassa hämeessä – –. Kyllä olet rakas kotiseutuni ja sen ahkera väestö. (nainen s. 1885 Hollola)

Kotipaikka on erityinen sekä materiaalisella että mentaalisella tasolla. Peltojen raivaaminen (2) ja viljely (3) ovat juurruttaneet tukevasti, mutta alueeseen sitovat myös vahvat perhesiteet (1), me-henki on voimakas. Kirjoituksissa toistuvat sanat *äiti, isä, vanhemmat, esivanhemmat, perhe, suku*, kotipaikkaan juurruttajat.

Alueen ja paikan historiallisuutta ilmaisee suonenjokelaisen kirjoittajan (2) kiintymys siihen maakuntaan, *jonka esivanhemmat ovat uudisviljelijöinä raivanneet* tai hollolalaisen (3) maininta siitä, *kuinka äidin ja isän suku on satoja vuosia eläneet samassa talossa. Samoja peltoja viljelleet*. Jotkut ovat kiintyneet synnyinseutuunsa ilman maaomaisuuden tuomia historiallisia juuria:

- (4) Vaikka minulla ei ole vielä minkäänlaista kotia [siis omistusasuntoa], muuta kuin synnyinseutu vain, niin tuntuu kuin siitä ei luopuisi muuten kuin kuolemassa (mies s. 1910 Kangasniemi).

Toiset katsovat tilannetta vastaajakunnan jäsenenä ja painottavat yhteisöllisyyttä:

- (5) Heimouksista huolimatta kotiseutuväki yhteiseen veljeskuntaan kuuluu, koko isänmaata käsittävään. Lie isänmaailmaisuus aikansa eläneeksi vanhanaikaisuudeksi leimattu. Kotiseutu silti aina on kiinteä osa kotomaata eikä kokonaisuuden rakastaminen ja arvostaminen toki vaikeampaa olla pitäisi kuin oman armaan KOTISEUDUN! (mies s. 1905 Rautjärvi).

Kirjoittaja näyttää pohtivan myös nimityksiä *isänmaa* ja *kotomaa*.

Kaikki eivät tähdennä maata ja viljelemistä vaan muistelevat kotiseudun luonnon kauneutta: *kiintymys kotiini ja sitä ympäröivään kauniiseen luontoon oli niin voimakas* (nainen s. 1896 Kangasala) tai *kotikosken kuohujen muistelo, sen rantojen tuomikot, männikkö polkujen pehmeys se minut paikannimikeruuseen kumminkin ajoi* (mies s. 1915 Sortavala).

Paikan ohella voi kiintymyksen kohteena olla alueen asukkaiden entinen elämänmeno, menneet ajat, joko itse koetut tai vanhojen ihmisten kertomuksista välittyneet:

- (6) Minulle itselleni on ollut suuri ilo kirjoittaa näitä muisteloita, sillä sitä tehdessäni olen saanut ajatuksissani elää uudelleen nuo rakkaat menneet ajat, jotka eivät palaja enää. (mies s. 1892 Tuusniemi)
- (7) Minä kuuntelen mielelläni vanhojen ihmisten haastatteluja ja kertomuksia elämän kokemuksista. (nainen s. 1897 Nurmes).

Kieli on tiukasti sidoksissa kotipaikkaan, ei mikään erillinen elementti: elämäkerturi voi *kirjottaa sil lapsuuves opitul Vehkalahren murteel* (mies s. 1895 Vehkalahti).

Toistuvia sanoja, joilla tunteita on ilmaistu, ovat *kiintymys*, *rakkaus* ja *ilo*.

Ihmisten asuessa samalla paikalla ei juurten merkitystä tarvitse problematisoida, mutta kun he muuttavat kotipaikkaa, tilanne on toinen. Edellä olevien tekstien kirjoittajat katsovat menneeseen vanhasta kotipaikastaan käsin, ryhmän sisältä, mutta monesti kotiseudun merkitystä tähdentävät erityisesti vieraalle paikkakunnalle muuttaneet. Muuton syy on voinut olla vapaaehtoinen, muutto työn perässä tai avioituminen toiselle paikkakunnalle, mutta kyseessä on voinut olla myös pakkomuutto, esimerkiksi evakkomatka.

- (8) Se [päivä, jolloin oli muutettava Valkeakoskelta Poriin] oli minulle ikävä päivä, sillä nyt tiesin jättäväni rakastamani kotiseudun. Istuin postin rekeen joka kuljetti minut Lempäälän asemalle, mutta niin monta kyyneltä vieri poskilleni sillä matkalla, jäihän nyt rakas lapsuuteni ja nuoruuteni koti kauaksi selän taa. (nainen s. 1902 Hämeenlinna)
- (9) Koti-ikävä ja rakkaus kadotettuun kotiseutuun sai minut Paneliassa ollessa, sanomalehti ilmoituksen perusteella, lähettämään vastauksia Keräilytoimistolle. (nainen s. 1908 Jääski)
- (10) Vieraalla paikkakunnalla asuminen oli kuin siipirikon elämää vailla kaikkea sitä merkitystä jota ihminen kaipaa ja tämä kai se onkin minua pitänyt kiinni näissä kotiseutuni muistojen keräys asioissa. (mies s. 1904 Salla)
- (11) Olisin kai paljon halukkaampi sitä [kotiseutuasiaa] ajattelemaan, jos minulla olisi kotiseutu, mutta eihän minulla sitä ole. Jos minä olisin synnyinseudullani ollut jatkuvasti, niin ehkä minulla olisi siellä juuret lujemmasti. Nyt olen juureton puu, jota ei voi istuttaa enää mihinkään. Ei Lappeenrannan, eikä Kaukaan tehtaiden nokisille paikoille. (nainen s. 1897 Lemi)
- (12) Nyt, jos voisin, niin tahtoisin juosta jokaisen polun siellä päästä päähän, avata joka veräjän, istua jokaisen kiven ja kannonnokassa, kahlata jokaisen rannan ja taputtaa joka järven veden pintaa kädellä, syleillä jokaista puuta, kuunnella jokaista lintua, ja halata jokaista ihmistä, niin läheiseksi ja rakkaaksi on Heinjoki minulle tullut ja sen mukana sen historia ja esiisien ja äitien uurastukset, elintavat, henki, arki ja juhlat ja samalla koko vanha elämänmeno karjalassa ja koko rakkaassa isämme maassa. (nainen s. 1906 Heinjoki)

Sosiaalisen kanssakäymisen aikaansaama yhteenkuuluvuuden tunne on katkennut, kun taakse on jäänyt (8) *rakas lapsuuteni ja nuoruuteni koti*. Joku (10) käyttää vieraalla paikkakunnalla elämisestä metaforaa *siipirikon elämä* ja toinen (11) synnyinseudun ulkopuolella asuvasta metaforaa *juureton puu*. Kaikki tuntevat toiseutta alueensa ja sosiaalisen ryhmänsä ulkopuolella. Eräs kirjoittaa työpaikanvaihdestaan filosofisesti: *Tuli mieleen, minä en ole sidottu paikkaan enkä aikaan, enkä erinomasiin ihmisiin, vaan levitetty ympäri maailman* (nainen s. 1880 Humppila). Joukossa on kuitenkin myös niitä, jotka pääasiassa keskittyvät kehumään entistä kotiseutuaan ja sen elämänmenoa kuten (12) heinjokelainen kirjoittaja.

Kaihon kohde voi vaihdella akselilla kotipitäjä–kotiseutu–kotimaakunta riippuen siitä, minkä mukaan kukin identifioituu.

2.1.2 Kulttuurinen positio

Paitsi elämänpiiriin nojautuu yksilön alueellinen identiteetti paikkaan liitettyihin kulttuuriin seikkoihin ja yhteisiksi miellettyihin normeihin (ks. myös Vaattovaara 2009: 42). Kotiseudun rakastamisen ja kaipaamisen ohella toistuvia keruun motiiveja ovat velvollisuudentunto sekä kunnianosoitus esivanhempia kohtaan ja velan maksu menneille sukupolville.

- (13) Oma osuuteni on velan maksua, menneiltä sukupolvilta saaduista, uusille polville osoitettuna, sillä en minäkään tuntisi esivanhempien elämän ja työn merkitystä ellei joku oisi sitä tälle polvelle tallettanut. Menneiden sukupolvien työhän on se pohja jolle tämä polvi rakentaa, ja se on oikein arvostettava, ymmärtääkseen omaa työtään, sillä olosuhteet ovat niiltä ajoilta paljon helpottaneet. Heillä oli pääomana sitä ”kovaa valuutaa” [Huom., tämä elämäkerta kirjoitettu 1965.] jota olivat Jumalan pelko, ahkeruus, rehellisyys, säästäväisyys, ja usko tulevaisuuteen, jonka hyväksi uhrautua ja uskon että niillä vieläkin on merkityksensä jossakin. (nainen s. 1905 Kaukola)
- (14) [Murteen tallennus on] ennen kaikkea kunnian osotus es isillemme, sitä ihmetteleis es isämme jos oisivat nousemassa ylös hauvoistaan. es isämme ovat meille tallentaneet huastamalla van nykyset ihmiset ei ies huasta, niin pitäs muistissa säilymiseks kirjoittoa paperiin. (mies s. 1907 Kontiolahti)
- (15) Ja vaikka emme kukaan vaihtaiskan nykyaikaa menneeseen, emmekä kirkkait sähkövalojamme savupirtin pärepihtiin, toivoisin kumminkin että vanhojakin arvoja muistettais ja kunnioitettais –. Ja vanhan kunnioittamisen perusteellahan se on menestymisen siunauskin luvattu sekä yksityisen, että koko kansan omaks. Ja neljännän käskyn täyttämistähän se on tämäkin [sanojen keruu], mielestäni. Se mitä minus on kotiseutu henkeä ja -rakkautta, se on isän perintö. (nainen s. 1887 Lammi)
- (16) Rakkaus Kalajokeen pani paitsi tutkimaan Kalajoen historiaa myös vastailemaan Sanakirjasäätiölle. Kunnia-asia, ettei Kalajoki jäisi huonosti edustetuksi. (mies s. 1896 Kalajoki)
- (17) Sanatietoin antamisessa tunnen tekevänä näkymätöntä palvelusta kotiseudulleni. Tunnen vielä hyvin sen, että ilman sitä työtäni rakas kotiseutuni jäisi unhoon siitä suuresta kulttuurityöstä mitä Sanakirjasäätiö tekee. (mies s. 1890 Pudasjärvi)

Murteen keruun kannalta tärkeä kulttuurinen seikka näyttää olevan vanhempien ja esivanhempien elämän, työn ja arvojen kunnioittaminen. Muutamat (15) ilmoittavat sanojen keruun olevan *neljännän käskyn täyttämistä* tai muistuttavat neljännän käskyn sanomasta: *kunnioittamisen perusteellahan se on menestymisen siunauskin luvattu*. [Neljäs käsky kuuluu: Kunnioita isääsi ja äitiäsi, jotta menestyisit ja

eläisit kauan maan päällä.] Ennen vanhemmilta nuoremmille puhuttuna siirtyneet murteet halutaan (14) nyt arkistoihin, jotta ne eivät häviäisi vaan säilyisivät myös tuleville sukupolville. Kieli on tärkeä osa kulttuuria, vaikka se toisaalta on tärkeä osa ihmisen alueellista identiteettiä. Eräät (16) pitävät kunnia-asianaan, ettei kotiseudun murre jäisi arkistoissa huonosti edustetuksi, toiset (17) katsovat tekevänsä näkymätöntä palvelusta kotiseudulle lähettämällä tietoja. Kyse ei kuitenkaan ole kotiseudun yliromantisoinimisesta, kuten sähkövalojen tunnustaminen pärepihtejä paremmaksi tai muistutus elinolosuhteiden helpottumisesta entisiin verrattuna osoittavat (15).

Kotiseudun hyväksi tehty työ on monesti nähty osana laajempaa kokonaisuutta. Eräs vastaaja päättää ”luntterinlukunsa” [= elämäkertansa] juhlallisesti Reino Hirvisepän Maanpuolustajat-laulun viimeisellä säkeellä: ”Täys onni on sen, ken maataan saa, ees palvella hivenen verran.” (nainen s. 1889 Lohja)

Voimakas kotipaikkaidentiteetti ja kiinnostus omaan murteeseen saattaa olla kasvatuksen tulosta, mutta se on saattanut kehittyä myös aikuisiällä. Vaikka koulusivistys rajoittui toisilla vastaajilla kiertokouluun ja rippikouluun ja jo kansakoulu saattoi olla ylellisyyttä, aikuisena he osallistuivat erilaisille kirjeopiston kursseille, saattoivat käydä kansanopiston ja olla perustamassa erilaisia seuroja ja yhdistyksiä. Eräs vastaaja kertoo saaneensa kansanopistoaikanaan kansallisen herätyksen, *jota olin aavistellut, mutta siellä se selveni. Opin rakastamaan kansaani ja halusin tietää sen menneisyydestä jotakin* (nainen s. 1907 Orivesi). Joillekin muutoksen aiheuttajana on ollut Sanastaja-lehti: *Sanastaja-lehti on opettanut rakastamaan minua maakuntani murretta* (nainen s. 1897 Luopioinen).

2.2 Tietoisuus

Tietoisuus on yksi dimensioista, joita tavallisesti tarkastellaan teoretisoitaessa sosiaalista tai alueellista identiteettiä. Sillä tarkoitetaan yksilöiden tietämystä kotipaikkansa historiallisista ja nykyhetken asioista, sekä maantieteellisistä ja sosiaalisista että kielitieteellisistä ja muista kulttuurisista seikoista. Näiden asioiden tuntemus, niiden palauttaminen mieleen tai opettelu erottavat ”minän” ”muista” ja ovat rakentamassa identiteettiä. (Ks. esim. Bishop, Coupland & Garrett 2003: 43–44.) Monet murresanakyselyihin vastanneista olivat myös aktiivisia Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Museoviraston avustajia.

(18) Jo kansakoulusta päästyäni kohdistui mielenkiintoni kotini ja kotiseutuni entisyyteen. Niitä aloin tutkia. Keräsin tietoja hämäläisten elintavoista, merkkipäivistä, pyhien vietosta, sään- ja ilman ennustuksista ym. – – Myöskin keräsin kaikenlaisia ”kapistuksia”, vanhoja työvälineitä ja esineitä. – – Minun korvani ei hyväksy oikeaksi muuta

kuin sen minkä on pienenä oppinut, siis huilaaminen merkitsee, että saa vähän aikaa olla tekemättä työtä. (mies s. 1893 Koijärvi)

(19) Olen siit lähetellessi sinne näit Iitim murtehen sanoj, joka on ollut mialuhiist hommaa, senkihi takii – täkii, kun se liittyy tavallahan sihen vanhojen esinehien y.m. keräilyh, jota hommaa monet ihmiset kunnijoittaa romujen keräilyn nimel, ku käyvät niit kattomas, meillä. (mies s. 1895 Iitti)

(20) Niin minä aivan kuin käännyn ympäri elämässä [sairaudesta takia] ja aloin katsella taakseni esi-isien elämää, työtä ja tapoja. – – Kun muut nuoret juoksivat kylällä seuraa etsien ja huveissa niin oli minun pakko istua kotona vanhain ihmisten parissa ja kuunnella heidän tarinoitaan. Näin siis kuunneltuani heitä, heidän muistitietonsa alkoi minua kiinnostaa. (nainen s. 1906 Vihti)

(21) [Murteet häviävät] elleivät nyt [1948] pitäjäseurat ja maakuntaliitot saa [murre]harrastusta vireille ja elpymään. Merkkejä siihen suuntaan tapahtuvasta kehityksestä on olemassa. Ajat muuttuvat ja ihmiset ajan keralla. (mies s. 1907 Lapua)

Esimerkeistä kuultaa dynaamisuus ja aktiivisuus. Kirjoittajat toistavat sanoja *mielenkiinto*, *kiinnostaa*, *tutkia*, *kerätä*. Kiinnostuksen kohteena oli yhtä lailla materiaallinen kuin henkinenkin kulttuuri, ja katse suunnattiin pääasiassa menneisyyteen. Tiedot saattoivat olla (18) pienenä opittuja tai (20) vanhojen ihmisten parissa kuunneltuja. Koska kielimuodon muuttuminen oli havaittu ja murteiden arveltiin häviävän, myös elvytyksen tarpeellisuus on nostettu esiin (21).

3. Kielitietoisuus ja murteen hallinta

3.1 Kielelliset valinnat

Omaa identiteettiä ja suhtautumista omiin sosiaalisiin ja etnisiin ryhmiin voi tuoda esiin kielellisillä valinnoilla. Koska kirjoittajilta ei tiedusteltu murteen käytöstä, vaan se hiljaisesta sopimuksesta oletettiin kunkin puhekieleksi, päätelmiä on tehtävä tekstien perusteella.

Teksteistä 27 on kirjoitettu tietoisesti kokonaan murteella, 16:ssa valittu kielimuoto riippuu käsiteltävästä asiasta. Viimeksi mainituissa murteella on kirjoitettu yleensä kotipaikkaa, lapsuutta tai oman elämän henkilökohtaisia tapahtumia koskeva osuus. Vanhemmista ja koulusta on sitä vastoin voitu kirjoittaa ikään kuin virallisesti, yleiskielellä. Murteellisia repliikkejä ja yksittäisiä murre sanoja tai siellä täällä havaittavia murrepiirteitä on myös yleiskielisissä tai yleiskieltä tavoittelevissa teksteissä. Erään kainuulaisnaisen muuten yleiskieliseen elämäkertaan sisältyy murteella esitetty sota-ajan kuvaus, jossa kirjoittaja kertoo pommikoneiden lentämisestä aivan hänen lähitseen. Murre on siinä pelon kieli. Enemmistö murteella kirjoittavista sanoo haluavansa välittää lukijoille kuvan

kotipaikkansa kielimuodosta. Ilmaistessaan mielipiteensä kirjoittaja antaa vihiä myös siitä, miten hän rakentuu ryhmän jäsenenä ja miten hän rakentaa sosiaalista identiteettiään (ks. Pälli 1999). Kirjoituksissa esitetyt asenteet näyttäytyvät yhteisöllisessä valossa: ”näin me puhumme”. Kirjoittaja haluaa jakaa kotipaikkansa murteen normit (Labov 1972: 120) ja esiintyy tältä osin alueensa tyypillisenä edustajana.

(22) Kirijottasinkohan tämän murteella, että näjettä siitäki miten täälläpäin prukataan praakata. (nainen s. 1907 Alavieska)

(23) Seurasaar säätijön, Suomalaisen kirjallisuuden seuran, Kansallismuseon, Turun ylipistojen kyselyih olen koittanut vastailaj ja näih Sanakirjasäätijön kyselyihkih, Iitim murtehellisii sanoij ja (sen takii = sen takii) tänkih kirjotin Iitim murtehel. (mies s. 1895 Iitti)

(24) Moon koittanu nuas sanaseliityksisnäni saara esihin murteemme sellasna kun sitä vielä nykkin vanhee polvi jonkin verran käyttää. (mies s. 1890 Isokyrö)

Omanarvontuntoa osoittaa Muolaassa 1899 syntynyt mies, joka kertoo vertaavansa vieraita murteita omaansa ja sanoo puhuvansa vanhaa kotimurretta *vielä yhtä väärentämättömänä kuin kotona Äyräpäässä*. Kielen osaaminen on hänelle moraalinen kysymys: murre on säilynyt väärentymättömänä. Elämäkertansa hän on kuitenkin kirjoittanut yleiskielellä. Murteen käytön raportointi, liioittelu tai vähättely, voi kertoa siitä, millä kielimuodolla on vastaajalle prestiisiä (ks. esim. Vaattovaara 2009; Ainiala & Lappalainen 2010: 92).

(25) Patriarkalliselta pohjalta saatuine vaikutteineen ei voi ajatella kotiseututyöstä muuta kuin hyvää. Kotiseututyön arvostus rikastuttaa elämää. Se näkee eri seutujen erilaisuudessa ja eri murteissa elämän rikkautta. Sananlaskulla sanon sen pätevämmiin: ”Arvaa oma tilasi anna arvo toisellekin.” (nainen s. 1892 Karjala TI)

Tekstin (25) kirjoittaja korostaa moniarvoisuutta ja näkee seutujen ja murteiden erilaisuuden elämän rikkautena. Vaikka rajoja muodostuu niin kielellisten kuin alueellistenkin erojen perusteella, hän ei tunnu ajattelevan niitä niinkään asukkaiden identiteettiin kuuluvina ilmiöinä. Hän katsoo murteisiin ja kotiseututyöhön ikään kuin ylhäältä alaspäin.

Teksteissä on kerrottu myös tapauksista, joissa sanojen monimerkityksisyyden aiheuttamilla todellisilla tai mahdollisilla väärinkäsityksillä on leikitelty.

(26) Kirkkoherra tuli sinne sattumalta, kun koiraansa kahteli ja sano että ”onko sulla tyttöparka edes terveet kengät kun on näin kylmä sää” vastasin että nämä on Ryssyn suutarin tekemät, eikä nämä oo vielä paljo sairastelleet mutta useinhan oon niitä kyllä hieronut tervan kanssa, osaatkos hieroo? sano kirk’herra tuleppas joskus pappilaan minua

hieromaan, noo, tulen, kyllä mutta pitäis olla iso kiulullinen tervaa kun kirkkoherra on nuin lihava. (nainen s. 1886 Ähtäri)

Edellinen kirjoittaja (26) on ymmärtänyt, että kirkkoherra on tietoinen murre sanojen monista merkityksistä ja käyttää *terve*-sanaa merkityksessä 'ehjä'. Kirjoittaja on yhtynyt leikittelyyn tekemällä samantyyppisiä kielellisiä valintoja, ja samalla hänellä on ollut mahdollisuus esitellä omaa murretietämystään. Tällaisella toisille ominaisen puhutavan tilapäisellä käytöllä ei ole välttämättä mitään tekemistä kirjoittajan oman identifioitumisen kanssa (ks. esim. Lappalainen 2009: 619–620).

3.2 Sanastohuomioita

Vastaajilla on ollut näkemys siitä, mikä oli murrealueen normin mukaista kieltä, joko kirjoittamisajankohdan mukaista tai varhempaa, ja sitä he ovat pyrkineet esittelemään myös elämäkertateksteissä. Yritän selvittää, millaista on se kielitieto, joka elämäkertoista välittyy, millaisia kielenpiirteitä kirjoittajat ovat pitäneet esittämisen ja selittämisen arvoisina. Niedzielski ja Preston (2000: 302–314) erottavat ei-lingvistien käyttämästä kielestä kaksi metakieltä. Metakieli 1 on heidän mukaansa ”puhetta kielestä” ja metakieli 2 ”puhetta kielenkäyttäjistä” (ks. myös Palander 2001: 150–151). Elämäkertateksteissä on lähinnä vain puhetta kielestä, tosin kieli ja sen puhujat sulautuvat ihmisen kognitiossa usein yhteen (esim. Vaattovaara 2009: 103).

Ei-lingvistien on todettu kiinnittävän eniten huomiota sanatason seikkoihin (esim. Mielikäinen & Palander 2002: 97). Uudempien haastattelujen ja selvitysten (esim. Palander 2011: 169) mukaan tilanne on osoittautunut päinvastaiseksi: nykyään ei-lingvistien kielitietoisuus näyttää koskevan enimmäkseen fonologisia piirteitä. Amatöörikerääjien teksteissä on eniten sanastoa koskevia havaintoja. Näin on luonnollisesti myös siksi, että elämäkertoja oli heiltä pyytännyt sama laitos, jonka murre sanoja koskeviin kyselyihin he olivat vastanneet.

Useimmat kirjoittajat selittävät sanoja, joita arvelevat muille vaikeiksi ymmärtää. Yhden ryhmän muodostavat yleiskielisten sanojen murrevastineet: *Talvisin herkuteltiin räätikän kaapulla (raaste)*. (mies s. 1886 Sahalahti); *Kasvoi villinä viinimarja (siehtarlainen)*. (nainen s. 1901 Kivennapa); *Rupesivat minua sinne vokottaan (pyytämään)*. (nainen s. 1880 Humppila). Kirjoittaja voi tarjota sulkeissa joko murre sanaa selittävän synonyymien tai yleiskielisen sanan murrevastineen.

Edellisissä esimerkeissä ei ole otettu kantaa, ovatko sanojen murrevariantit vielä käypää kieltä vai jo vanhentuneet, mutta jotkin sanat on ilmoitettu aiemmin käytössä olleiksi: *Oli sanottu että se oli talon teija se savolainen – siihen aikaan sanottiin karjanhoitajia teijaksi*. (nainen s. 1886 Karjalohja); *Laitoin tulen lyhtyyn tai ”vanariin”, kuten sitä silloin nimitettiin*. (mies s. 1888 Muolaa); *Joku*

oppimaton lapsenpäästäjä, ”paarmuska”, kuten tämän ammattilaisen kansanomainen nimitys kuului siihen aikaan, toimi siinä avustajana. (mies s. 1873 Laihia); *Sellaista naimisii mennoo ko lesken kottii män ni sanottii Puusniekaks.* (nainen s. 1884 Räisälä).

Kirjoittajat ovat merkinneet mielestään huomionarvoisia sanoja paitsi käyttämällä sulkeita myös sitaattimerkein. Joukossa on runsaasti harvinaisia adverbeja: *Olin jo 6-vuotiaana kiertokoulussa Karhuvaarassa ”viikkomoessa”.* *Siis evästä mukana koko viikoksi.* (nainen s. 1898 Paltamo); *Sitten lopussa [kun oli lukenut hyvin kinkereillä] kiitettiin ”nimkaute” [= nimeltä].* (nainen s. 1905 Joutseno); *Joutui vaihtamaan savivadeilla leipää ja jauhoja ”käymäpatikassa” eli jalkaisin kulkemaan.* (mies s. 1915 Alavus). Joskus on tajuttu paitsi lekseemin myös suffiksin murteellisuus: *Hänen luonnonkihara tukkansa oli hajallaan (hasseellas).* (nainen s. 1902 Nummi).

Selityksiä on esitetty myös silloin, kun kirjoittajalla on ollut tiedossa sanan monimerkitysisyys: *Meidät majoitettiin ”huoneeseen” (vaateaittaan) yöksi.* (mies s. 1891 Parikkala); *Kyllähän sitä kylvettiin ja ”pantiin omenii” maahan.* (mies s. 1915 Sortavala). [*Huone* on tarkoittanut aittaa Etelä- ja Keski-Karjalassa ja Etelä-Savossa sekä osassa Pohjois-Savoa, Keski-Suomea, Keski-Pohjanmaata ja Inkeriä. Lähinnä Kymenlaaksossa, Etelä- ja Keski-Karjalassa ja Inkerissä taas on perunasta käytetty nimityksiä *omena* ja *maaomena*.]; *Äiti oli sille ylypiä (torui).* (nainen s. 1896 Kuortane); *Halusin nähdä ja tietää jokaisen matkan varrella olleen kylän nimen (Kylä = talo, asunto ja samoin kokonainen asutusryhmä eli kyläkunta).* (mies s. 1903 Äänekoski); *Tuo ”ja” tarkoittaa Ahlaisten murteessa samaa kuin myös sana.* (nainen s. 1901 Ahlainen).

Omasta murteesta poikkeavia sanoja tai sanojen merkityksiä on opittu myös Sanastajasta, ja sanojen eri merkityksiä on opittu kuulemaan entistä herkemällä korvalla:

(27) Täälläpäin tarkoitetaan sanalla huilaa, että saa olla jouten, mutta pohjalainen tarkoittaa sillä, että kovempaa, siis ihan päinvastaista. Minun korvani ei hyväksy oikeaksi muuta kuin sen minkä on pienenä oppinut. (mies s. 1893 Koijärvi)

Erityisesti siirtolaisten asettuminen uusille murrealueille toi vieraan murteen monien kuultavaksi. Uutta saivat oppia sekä muuttajat että muuttajia vastaanottaneiden seutujen asukkaat. Eniten ymmärtämisvaikeuksia aiheutti sanasto: käsitteiden nimitykset saattoivat poiketa toisistaan (28), ja sanalla saattoi olla eri merkitys eri alueilla (27).

(28) Sit tekiit niin [hoveissa] sitä kuulusua Ropottii tahi niiko Hämes sannuot Taksvärkkii. (mies s. 1894 Metsäpirtti)

(29) [Kertoo evakkoajasta:] Aluksi tahtoi Satakunnan murre tehdä kovasti kiusaa, koska siinä oli runsaasti sanoja joita me ei ymmärretty. (mies s. 1896 Kirvu)

Nimitystä murrenana on käytetty paitsi lekseemeistä myös yleiskielisen tai murrenalan normin mukaisesta asusta poikkeavista varianteista (30). Tämä on yleistä tavallisessa arkikielessä (Mielikäinen & Palander 2002: 97).

(30) Kun tiedän että kotiseutuni murre häviää ja sekaantuu muihin murteisiin, olen koettanut saada esiin harvinaisenmat sanat jotka ovat jo jäämässä pois käytännöstä. Esim. sana ”messä” kuuluu nykyään ,mehtä, mettä ja joskus metsä nimisenä. Viimemainitut ei ole paikkakunnan vanhoja sanoja. (mies s. 1897 Kaustinen)

Kettusen Suomen murrekartaston (1940: 8) mukaan jo Ullavalla ja Kälviällä, Kaustisen pohjoispuolella, on sanottu *mehtä : mehtän*, ja Evijärvellä, Kaustisen eteläpuolella, *mehtä : metän*. Kovin kaukana ei ole myöskään *mettä : mettän* -asujen raja: niin on sanottu jo mm. Alahärmässä.

Seuraavan virkkeen kirjoittaja on tiennyt, että *kinkerit* tarkoittaa samaa kuin *luku*, on sen synonyymi, mutta onko hän pitänyt *mummo* ja *mummu* tai *suntio* ja *suntia* -sanoja äännevariantteina vai eri sanoina, ei käy selville. Kun yhteinen metakieli puuttuu, on lukijalle ilmoitettu vain, että *mummo* on *mummu* ja *suntio* on *suntia*: *Myös kinkereiltä eli ”luvusta” muistan tapauksen kun mummoni (meillä mummu) vei minut eri kamarissa lapsia luettavan suntio (suntia) Väyrys- vainajan luo* (mies s. 1903 Äänekoski). Vastaavanlainen tapaus on *Aloin purkaa tieltä ”karjalatua”* (*’karjalatua’*) (mies s. 1897 Kaustinen). Yleiskielen normin mukaisesta asusta poikkeava variantti on ilmoitettu, mutta eroavuutta ei ole selitetty mitenkään.

Harvoissa tapauksissa on kiinnitetty huomiota myös idiomeihin, esimerkiksi *Eihään ne hirttä niskan päälle panneet (elikkä tietäneet enep kun ite kuhhii jaksokaa)*. (nainen s. 1901 Heinävesi).

Elämäkerroissa on esitetty myös jokunen – varsinkin paikannimistöä koskeva – etymologiapohdinta, esimerkiksi *Siit ton yks asja mitä meä ole oatelt, et mist se johtuu et meitä sanotoa uimalaisiks. Paikan nim ku on Uimi ni eiks meije pitäis olla uimilaisija. Mut onks se nimitys alkant sielt ajast kunei viel lolt keksitty venettäkeä, et ne on tulliet sielt uimal tälleppäi* (nainen s. 1895 Lemi), ja kiinnitetty huomiota nimen väännöksiin, esimerkiksi *Ahlaislaiset äänsivät nimen Bergö = Wuori eli Kalliosaari ennen Bergee, joka nyt on väännetty hassunkuriseksi Pärkeeksi, joka ei tarkota enää yhtään mitään* (nainen s. 1901 Ahlman).

3.3 Huomioita äänne- ja muotopiirteistä

Matkimuksia helpoimmin synnyttäviä murrepiirteitä ovat Mielikäisen ja Palanderin (2002: 96–98) mukaan mm. *t*:n astevaihteluvariantit *r* ja *l*, vokaalien välinen *h* sekä *loi*-monikko. Lisäksi he mainitsevat, että helpoiten tiedostetaan jossain kieliyhteisössä leimautuneet variantit, jotka eroavat selvästi prestiisivarianteista, samoin muuten toisistaan radikaalisti eroavat. Tällaisia ovat heidän mukaansa mm. diftongiutumisen, labiaalistuminen ja svaavokaali. Vaikeasti havaittaviksi mainitaan (mts.) foneettiset erot, kuten diftongien avartuminen tai redusoituminen, jotka eivät ole juuri synnyttäneet matkimuksia. Karkeampien murrepiirteiden havaitsemisesta on raportoinut myös Nuolijärvi tutkiessaan Etelä-Pohjanmaalta ja Pohjois-Savosta Helsinkiin muuttaneiden kieltä. Pohjalaiset ovat havainneet oman murteensa piirteistä *r*:n *d*:n vastineena, labiaalistumisen ja jälkitavujen vokaalienvälisen *h*:n, savolaiset diftongiutumisen ja svaavokaalin. (Nuolijärvi 1986: 79–81.)

Elämäkertoissa tämäntyyppisiä seikkoja on otettu esiin niukasti ja sattumanvaraisesti. Syitä on varmasti useita. Vaikka kirjoittajat olisivat huomanneetkin omassa murteessaan muista murteista ja yleiskielestä poikkeavia piirteitä, heiltä on puuttunut terminologia niiden selittämiseksi. Toisaalta heiltä ei pyydettykään murrepiirteiden esittelyä.

(31) Sanastaja-lehti on opettanut rakastamaan minua maakuntani murretta. En yhtään enää häpeä puhua *ällä*n ja *ämmä*n kanssa. Kansakoulun ansiosta jonkun kymmenen vuoden päästä varmaan Luopioisten murrekin on tasaantunut kirjakieleksi. (nainen s. 1897 Luopioinen)

Kirjoittaja on kotoisin siltä alueelta, jolla *d*:n heikon asteen vastineena oli *l*. Rapola (1966: 94–96) mainitsee, että jo 1910-luvulla *l*-edustus alkoi väistyä *r*-edustuksen tieltä ja että 1930-luvulle tultaessa valtaosa kansakouluikäisistä käytti ”retevää, rentevää *r*:ksi murtamista entisen *l*:n asemasta”. Matkimuksia on sekä *r*:n että *l*:n käytöstä, esimerkiksi *ennen Virtain ärrää pärrää, kun Ruovelen ällää lällää* tai *ennen Myrskylän ärrää kärrää, enneko Artjärven ällää lällää* (SMSA:n kokoelmat). Saattaisi kuvitella, että *r*:n käyttöä olisi pidetty parempana siksi, että ”ärrän pärrääjä” ainakin osasi lausua *r*:n. Tosin kaupunkiympäristössä myös *r* on ollut hävettävä ainakin 1970- ja 1980-luvulla (ks. Nuolijärvi 1986: 79). Rapola (1966: 94–96) esittää, että *l*-alueen supistumiseen ja väistymiseen on ilmeisesti kansanpsykologisia syitä: *l*-puhe oli rumaa ja veltttoa reippaamman *r*-puheen rinnalla. Labovin (esim. 1979: 195–196, 199–201) mukaan kieliyhteisö voitaisiin määritellä yhteisten sosiaalis-kielellisten asenteiden perusteella. Kielen muuttumiseen vaikuttavat puhujayhteisössä vallitsevat sosiaaliset arvostukset, ja kielenpiirteet leimautuvat käyttäjiensä mukaan kielteisesti tai myönteisesti. Luopioislainen vastaaja osoittaa siten paitsi kotiseuturakkautta myös rohkeutta, kun ”ei häpeä puhua *ällä*n kanssa”, mutta kyse voi olla myös vanhan kielimuodon kunnioittamisesta.

Mitä luopiolaisnainen tarkoittaa ”ämmän kanssa puhumisella” on epäselvää. On olemassa joukko *-n* : *-me* -vartaloisia sanoja, joissa *m* on ollut neljännen tavun alussa ja siinä kehittynyt geminaataksi varsinkin eri puolilla hämäläismurteita (Rapola 1966: 279). Esimerkiksi Luopioisista on kirjattu tällaisia tapauksia, vaikkapa *asujain* : *asujammen*, *halkioin* : *halkijommet*. Toisaalta kirjoittaja on voinut tarkoittaa loppu-*n*:n muutoksia: *-n* > *-m p*:n edellä tai *-n* > *-m m*:n edellä.

Eräs tarkkakorvainen kirjoittaja on kiinnittänyt huomiota myös diftongiutumiseen ja redusoitumiseen ja niiden äännevariantteihin:

(32) On pitänyt aina selittää, että *e*-kirjain äännetään täällä hyvin kapeana, joten ei eroita kunnolla sanooko joku esim. *piä*, vai *peä*. Samoin: *sauna*, *koira*, vaikka tarkoittavat *saona* ja *koera*, niin puheessa on vaikea erottaa. (nainen s. 1897 Korpilahti)

(33) Parikkalan murretta kuitenkin mielestäni kirjoitetaan väärin erinäisissä julkaisuissa. – – ”Käytii huttuu keittämeä; hukka pyyti revon huttuu maistoaksee. No maisto, siintä sano revolle: ”mintäe siu huttuis on makkiimp ko miun?” Hukan huttu ko neät ol ruumenista, revon suurukselta. – – Oikeassa Parikkalan murreasussa se kuuluisi seuraavasti: ”Käytii huttuu keittämää; hukka pyyti (voisi olla myös pyys) revon (voisi olla myös revo) huttuu maistuaksee. No maisto – siintä sano revolle: min tähe (sanotaan myöskin mintäi ja mingän tähe) siu huttusj om makkiimp ku miun? Hukan (tai huka) huttu ku niät olj ruumenista, revon suurukselta. – – Siis o on luvottomasti pantu u:n ja a:n ja e:n ja i:n tilalle, joten tulee kokonaan väärä murreasu, joka olisi korjattava. *J*-kirjaimen käyttö esim. sanassa huttusj, huttunj on ehdottomasti välttämätöntä. (mies s. 1891 Parikkala)

Parikkalalainen kirjoittaja (33) on kiinnittänyt huomiota paitsi äännevarianttien ja liudennuksen merkitsemisongelmiin myös *ti* ~ *si* -vaihteluun ja partikkelin *minkä tähden* eri variantteihin. Lisäksi hänellä on huomioita loppu-*n*:n edustumisesta. Esimerkiksi Laalon (1988: 145) mukaan Parikkalassa tunnetaan sekä *pyysi* että *pyyti*, ja Kettusen (1940: 122) mukaan Parikkalassa *-n* on kadonnut *h*:n edellä. *Minkä tähden* varioi SMSA:n mukaan Parikkalassa niin, että – elämäkerran kirjoittajan lähettämien tietojen lisäksi – myös asusta *mingen tähe* on tieto.

Satunnaisia huomioita on myös geminoitumisesta, esimerkiksi *jokaisen tiedon ja sutkauksen panin muistiin ”tuorreeltaan”* (nainen s.1888 Lempäälä).

Preston (1996: 40–41) on hahmotellut murretietoisuuden tarkasteluun neljä näkökulmaa. ”Saatavuus” tai ”helppous” (*availability*) tarkoittaa sitä, onko ilmiö ei-kielitieteilijän käsiteltävissä oma-aloitteisesti tai haastattelijan avulla vai ei, paikkansapitävyys (*accuracy*) sitä, miten hyvin havainto vastaa lingvististä todellisuutta, yksityiskohtaisuus (*detail*) sitä, miten tarkkoja tai yleisluonteisia havainnot ovat, ja hallinta (*control*) sitä, miten hyvin ei-kielitieteilijä hallitsee tunnistamansa murteen tai

kielenilmiön. (Ks. myös Mielikäinen 2005: 98.) Elämäkertoissa esitetyt leksikaalisen tason havainnot osoittavat, että kirjoittajat pystyvät yleensä tarjoamaan luotettavia esimerkkejä kotimurteestaan. Luotettavia ovat useimmiten myös fonologisen tason havainnot.

Muoto-opillisia huomioita on niukasti, esimerkiksi *Kirkonkylän koulusa (-lulla)* (nainen s. 1880 Humppila), syntaksia koskevia ei juuri lainkaan. Yhdessä elämäkerrassa (34) on virke, jossa kirjoittajalla on peräti kaksi koloratiivirakennetta. Koska hän ei viljele niitä muualla tekstissään, katson, että hän on kirjoittanut ne tähän tietoisesti, mutta metakielen puuttuessa jättänyt ne kommentoimatta.

(34) Lehmii on pietty kaks, kun on pienii lapsii ja paljohan ne näkytti juuva kurnivan ja kun lehmii hyvästi syöttää niin paljohan ne näkyt lypsee jorottavan. (mies s. 1907 Kontiolahti)

3.4 Murteiden luonnehdintaa

Puhetavasta ja murteella kirjoittamisen vaikeudesta on huomioita muutamissa teksteissä.

(35) Muuten olen sitä mieltä, että Savon murre on puhuessa kaikkein lähimpänä kirjakieltä, vaikka siinä vähän kyllä sanoja ”viännetään ja kiännetään”. Savon murteella kirjoittaminen on taas syntyperäiselle savolaisellekin erittäin vaikeaa kirjaimilla merkittäväksi, sillä kaikkia eri vivahteita ei voi kirjoittaa, vaan ne täytyy osata lausua lukiessa kirjainmerkkien puutteesta huolimatta ja sen taidon osaa vain aitosavolainen. (mies s. 1897 Nilsä)

(36) Murretta on hyvin vaikea kirjoittaa, koska puhetaipakin silloin menee sen mukaisesti. (nainen s. 1896 Nastola)

Mielikäisen (2005: 111) mukaan *vääntämistä ja kääntämistä* voisi melkein pitää kansanlingvistisenä terminä. Se on esiintynyt hänen mukaansa jo vanhoissa murrematkimuksissa, ja sillä on viitattu yleensä savolaismurteiden pitkän *a:n* ja *ä:n* diftongiutuneisiin asuihin (*mua, piä*).

Esimerkkien (35) ja (36) kirjoittajat ovat lisäksi huomanneet, että koska kaikille äänteille ei ole merkkejä ja ne täytyy tekstissä karkeistaa, ei kirjoitettu murre ole luettuna enää samanlaista kuin puhuttu murre.

(37) Tämä vanha ahlaistaisten puhe oli kuin musiikkia tai runoa. Siinä oli poljento, loppusoinnut ja kaikki vaikka oli tavallista ”arki kieltä”. (nainen s. 1901 Ahlainen)

Mitä näytteen (37) kirjoittaja tarkoittaa puheella, joka on kuin *musiikkia ja runoa*, jää arvoitukseksi. Hän voisi tarkoittaa *us : uðe* -denominaaleja, esim. *rakkaūs, rikkaūs, harttaūs*, tai

supistumadiftongillisia asuja *kalai seas, koppais kans* (ks. Virtaranta 1957: 679, 687), mutta metakielen ja esimerkkien puuttuessa emme voi tietää.

3.5 Huomioita alueellisista ja sosiaalisista eroista

Moni kirjoittajista on havainnut murre-eroja sekä toistensa naapureina sijaitsevien pitäjien kielimuodoissa että kotipitäjänsä sisällä.

(38) Jaakkimalaiset, kurkijokelaiset, sääminkiläiset, kerimäkeläiset ja kesälahtelaiset puhuivat kukin omalla tavallaan. Parikkalankin puhekielessä olin pannut merkille eri kylien eri vivahdukset – kolme eri ala-murretta: Pohjois-, Keski- ja Etelä-Parikkalan alueet. (mies s. 1891 Parikkala)

Ainakin jonkinlaista pitäjän sisäistä variaatiota näyttäisi Parikkalassa olevankin, sillä esimerkiksi *kun* esiintyy SMSA:n tietojen mukaan sekä asussa *ko* (esim. Melkonieni) että asussa *ku* (esim. Tyrjä).

Pitäjän sisäiseen variaatioon on kiinnittänyt huomiota moni muukin. Eräs kirjoittaja, joka on tarkistanut murremuistiinpanojaan soittamalla vanhoille kotipitäjänsä asukkaille, on huomannut, *ettei heidänkään murteensa ole tarkalleen samanlaista. Naapuripitäjien ja kylien murteet tuntuvat heidän puheessaan, oikeammin sanoissaan ja esineiden nimissä* (nainen s. 1885 Mäntsälä). Toinen arvelee, että Sanastaja-lehden kyselyihin tulleet vastaukset saattavat erota riippuen siitä, miltä puolelta pitäjää tiedot ovat:

(39) Mitä sit viäl toho murttes tulee ni ei se mittää yhtenäist ol saman pitäjä alueellaka. En mää ollenkaa ihmettel, vaik joku toinen paimjolaine lähetäis sinneki vähä toiselaist tekstii ku mitä mu oman o. Esimerkiks Paimjo eteläpual o Sauvon pitäjä ja itäpual Halikko. Niis o kummassaki erilaine murre. – – Mun käyttämä murre o luultavasti likempää halikkolaist. Halikoo rajaki o hyvi likii ja sitku isä vanhemmakki ova siält päi. (mies s. 1902 Paimio)

Joku on kiinnittänyt huomiota väestörakenteeseen: *Keuruun väestöhän on siirtynyt eripuolilta Suomea. Niinpä tänne on tullut myös näiden siirtolaisten mukana sanoja, jotka ovat tuttuja muissakin murteissa. Vesi-Keuruun murre eroaa huomattavasti kanta-Keuruun murteesta* (mies s. 1921 Keuruu).

Kirjoittaja ei esittele, millä tavalla ”huomattavasti” Keuruun eri alueiden murre eroaa, mutta eroista voi lukea Terho Itkosen kirjasta Kuoreveden ja Keuruun murretta (1972: 75). Itkonen kirjoittaa informantistaan, jonka ”puheessa vilahtaa muutaman kerran *oa-* tai *eä-*diftongi pitkän *a:n* tai *ä:n* sijasta. Se viittaa siihen, että hänen puheensa on nuoremmiten vielä ollut Multian, Petäjäveden ja Vanhan Jämsän murteiden kaltaista »veäntämistä» eli siis samaa murretyyppiä, jota väistyvänä tavataan kapealla alueella pitäjän itä- ja koilliskulmalla yhä nykyään”.

Kirjoittajat näyttävät havaitsevan alueellisia eroja, mutta erojen syiden erittelemine on maallikoille luonnollisesti vaikeaa.

3.6 Diakroninen vaihtelu

Sanastaja-lehdessä vastaajille tähdennettiin keruun kiireellisyyttä. ”Pahinta on, jos myöhästymme sieltä, missä ikivanha kieleemme sana elää viimeistä hetkeään katoavan polven muistissa. Sieltä älköön yksikään meistä myöhästykö (Sanastaja nro 8 s. 1)!”

Hyvin monissa teksteissä valitellaan, että keruu on aloitettu liian myöhään eikä kieli ole enää samaa kuin ennen.

(40) Olisi vain pitänyt päästä tehtävään mukaan paljon aikaisemmin, silloin olisivat esim. työkalujen nimet ja monet muut seikat tulleet talletetuiksi. (nainen s. 1888 Ylitornio)

(41) Joskus surin niin, että joutuuko ”maan rakoon” kaikki se tietous miten ennen elettiin, millä sanoin ajatukset ilmaistiin. Kun kirjakieli haki muotoaan vielä. (nainen s. 1896 Kaustinen)

(42) Kun Horonkylä oli aina vuosisadan vaihteeseen asti hyvin vähäisessä kanssakäynnissä Kirkonkylän kanssa, säilyi siellä Teuvan vanha kansanmurre aitona pitkät ajat, paljon kauemmin kuin Kirkonkylässä. – – Nyt siellä tuskin enää on sellaisia vanhoja ihmisiä – ei ainakaan monta –, jotka puhuvat tuota vanhaa murretta aidosti. (mies s. 1886 Teuva)

(43) Someron murrekin näyttää, vilkkaan linja-autoliikenteen vaikutuksesta, olevan häviämässä – –, eri pitäjien murteista ei koht’siltää voida puhua, korkeintaan jonkun maakunnan murteesta. Kunhan liikenneyhteydet kehittyvät, siirtoväki jonkun vuoden vielä opettaa länsimurteita puhuvia suomalaisia matkailemaan ja avioliitot itä- ja länsisuomalaisten kesken lisääntyvät, suomesta kehittyy vähitellen yksi yleiskieli. Eikäpä siinä mitään pahaa liene. (mies s. 1892 Somero)

Murteiden muuttumiseen tai peräti katoamiseen yleiskielen tieltä nähdään useita syitä:

kanssakäyminen naapurikylien asukkaiden kanssa (42), parantuneet liikenneyhteydet (43), siirtoväen saapuminen ja itä- ja länsisuomalaisten väliset avioliitot (43). Erityisesti sanojen katoamisesta on kannettu huolta (40) – joku (41) taitaa surra sekä sanojen että niiden tarkoitteiden katoamista.

Samantyyppisiä seikkoja ovat kirjanneet myös koulutetut murteen kerääjät. Kansakouluissa totutaan yleiskieleen, muuttoliikettä ja kontakteja erimurteisten välillä on paikoin runsaastikin, eikä vilkastunut liikennekään ole jättämättä jälkiä (ks. esim. Nuolijärvi 1988: 124, 128–130).

(44) Minulla oli harhaluulo, että [Sananuotta-]kilpailuun ovat kelvollisia vain merkilliset, sellaiset kirjakielestä täysin poikkeavat sanat, joita ei enää murteessakaan käytetä, siis eivät käytä muut kuin ehkä aivan kaikkein vanhimmat.

– – minun lapseni osaavat tietenkin sitä Perttelin murretta jota nyt puhutaan, mutta jos alan heille puhua sitä murretta jota isoisäni ja isoäitini puhuivat, niin käy siten, että he eivät sitä ymmärrä. (mies s. 1903 Pertteli)

Myös eri ikäpolvien käyttämän murteen eroja on noteerattu (44) samalla tavoin kuin koulutetut kerääjät kertomuksissaan (ks. Nuolijärvi 1988: 139). Samoin on kiinnitetty huomiota siihen, mitä sanoja pidetään murrenainoina. Ajatus on ymmärrettävä, sillä myös vanhemmissa yleiskielen sanakirjoissa *murrenainaksi* määritellään ’kirjakielestä poikkeava jhk murteeseen (Nykysuomen sanakirja 1951–1961) tai kansanmurteeseen (Suomen kielen perussanakirja 1990–1994) kuuluva sana’. Vasta Kielitoimiston sanakirjan (2006) mukaan *murrenain* on ’(kansan)murteeseen kuuluva sana’. Yleiskielellä ja murteilla on runsaasti yhteistä sanastoa.

3.7 Arvottavat luonnehdinnat ja kielimuodon valinta

Asennetutkimuksen kannalta voidaan murrehuomioita tarkasteltaessa nojata sosiaalipsykologiseen tulkintaan, jonka mukaan asenteiden katsotaan koostuvan tiedollisesta (*cognitive*), tunnepitoisesta (*affective*) ja toiminnallisesta (*behavioural*) komponentista ja yksilön sisäisen asennetaipumuksen määrittävän hänen ulkoista käyttäytymistään (ks. esim. Garrett, Coupland & Williams 2003: 3; Vaattovaara 2009: 28–29). Toisaalta asenteita voidaan tarkastella sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ilmenevinä ja tuotettuina ilmiöinä (ks. esim. Pälli 1999; Vaattovaara 2009). Tämä korostuu myös murteenkerääjän esiintyessä vastaajaverkon jäsenenä.

Jotta kielimuotojen tai kielenpiirteiden arviointi olisi mahdollista, täytyy arvioijalla olla tietoa erilaisista kielimuodoista. Hänen täytyy tunnistaa murteiden ja yleiskielen eroja, murteiden synkronista ja diakronista vaihtelua jne. Elämäkertureiden kohdalla arvottaminen näyttäisi perustuvan toisaalta vanhemman ja uudemman murteen, toisaalta murteen ja yleiskielen vastakkainasetteluun (stipendiaattien ajatuksia ks. esim. Nuolijärvi 1988). Myös vaikeudet vieraassa murreympäristössä ja uuden murteen opettelu nousevat esille.

(45) Sanastaja on avartanut minut tuntemaan kansani menneisyyten ja menneiten aikojen elämäntavat ja eritoten esiisemme aiton kielenkäytön ja sanonnan mehevyyten viellä silmäni kostuu kun muistelen lapsuuteni ajan mummoja ja vaaria ja niiten korutonta puhelua kuinka olikaan tämä kotiseutuni murre puhtasta ja eristettyä vieraista murteista.” (mies s. 1882 Heinola)

(46) Minulla oli jo kauan [ennen kyselyihin vastaamista] ollut jonkinmoinen käsitys siitä, että murteet ovat monessa suhteessa parempia kuin kirjakieli, ilmaisurikkaampia, eikä Perttelin murre mielestäni ollut sitä vähiten. (mies s. 1903 Pertteli)

(47) Vanhan aikanen puhe tapa on niin arvokasta ja hyvee. (mies s. 1907 Kontiolahti)

(48) On kyllä niin, että nykyaikana kirjakieli tahtoo väkisinkin vaikuttaa murteeseen ja sen vuoksi murre tavallisessa puheessa ei enää nykyajan ihmisillä ole niin aitoa, kuin se vanhoilla oli ja on. (mies s. 1897 Nilsjä)

Koska kotipaikkaa rakastetaan ja sinne kaivataan, kielestäkin puhutaan positiiviseen sävyyn. Heinolalaisen kirjoittajan (45) mukaan sanonta on *mehevää* ja kotiseudun murre *puhdasta ja eristettyä vieraista murteista*. Mummojen ja vaarien käyttämää kieltä hän kutsuu *koruttomaksi puheluksi*. Siitä siis puuttuvat kaikenlaiset koukerot ja herraskaisuudet. Niedzielskin ja Prestonin (2000: 66–77) mukaan omaa murretta voidaan luonnehtia korrektiksi ja miellyttäväksi, jos sen arvostuksesta ja asemasta ollaan varmoja. Kielenkäytön ja murteen ”aitoutta” painottaa useampi kirjoittaja.

(49) [Tultuaan Nummelle töihin kertoo:] Murre oli ensin melkeinpä vaikeatajuista ja omalla murteellani melkein hymyiltiin, vaan aekaa voettaen opin varomaan sanojani ja ajattelin, että: oottakootpa eteliköt, enkö minnäev vielä ossoa puhhuot teijjäm murteella. Ja 1 ½ vuoden kuluttua osasinkin ja tultuani kotipitäjään, tuntui oma murre rumalta korvissa. (nainen s. 1908 Puolanka)

Puolankalaisen (49) esimerkistä voi havaita ympäristön negatiivista suhtautumista kirjoittajan murteeseen, minkä tämä vaikuttaa kokeneen – ainakin osittain – suhtautumiseksi myös itseensä (vrt. Niedzielskin ja Prestonin metakieli 2). Agheysin ja Fishmanin (1970: 138–140) mukaan asenteet rakentuvat kolmesta komponentista. Kognitiivinen komponentti koskee tietoa ja käsityksiä, joita ihmisillä on erilaisista kielimuodoista, evaluoiva komponentti on kyseessä, kun kielenkäyttäjät arvioivat kielimuotojen mieluisuutta tms., ja konatiivinen komponentti liittyy valintoihin kielenkäytössä. (Ks. myös Mielikäinen & Palander 2002: 88; Garrett, Coupland & Williams 2003: 3; Vaattovaara 2009: 28–29.) Kun kirjoittajalla on ollut tietoa synnyinseutunsa ja uuden kotipaikkansa suurista murre-eroista, hän on pitänyt eteläistä kielimuotoa prestiisivarianttina ja halunnut opetella sen. Vaihtamalla murrettaan kirjoittaja on halunnut kelpolliseksi uuden kotipaikkansa asukkaaksi, sillä on esitetty, että yksilö pyrkii yleensä mukauttamaan puhetapansa sen ryhmän suuntaan, johon hän haluaa samastua (ks. esim. Le Page & Tabouret-Keller 1985; Ainiala & Lappalainen 2010: 89). Auerin (2007: 5) mukaan Le Pagen esittämällä ”identiteettitoiminnalla” on vain vähän tekemistä identiteetin kanssa sanan traditionaalisessa merkityksessä. Paino on sanalla ”toiminta”.

Kielen mukauttamista kirjoittajan sosiaalisen identiteetin mukaan on havaittavissa myös itse teksteistä:

(50) On jouluaatto 1941. Olemme kokoontuneet kaikki vapaina olevat miehet sytytetyn kuusen ympärille tutkimaan joulupakettien sisältöä. Jokaiselle on myös tuntemattoman lähettämä paketti. – –

Kuum tal höyryviä astiassa pankkukivellä. Ov vua viikko jouluu, täytyy valuak kynttylät, sanoo äite. Ja minä sual luvav valuak kaks kynttylätä kuusee. (mies s. 1906 Sysmä)

Ensimmäisen näytteen kohdalla kirjoittaja (50) on identifioitunut rintamalla joulua viettäneiden sotilaiden ryhmään. Yhteinen kieli on ollut suomen kieli. Lapsuuden jouluvalmisteluja kuvatessaan hän on kotiseutunsa asukas ja lapsuudenkotinsa perheenjäsen, ja valittu kielimuoto on siksi Sysmän murre.

Joissakin tapauksissa elämäkerta on kirjoitettu yleiskielellä, mutta repliikit ovat murteella. Koodinvaihdon tarkoituksena näyttäisi olevan kirjoittajan halu kiinnittää huomiota referoitavan puhetapaan (ks. Lappalainen 2004: 307). Esimerkkitapauksissa referoidun murre on sama kuin referoijan murre.

(51) Joulun ajan perästä se nainen kantoi pientä kääröä sylissään ja sanoi, että: ”tul ny kahddoman ko mnää toi snuult toisen piäne velje.” (mies s. 1875 Lappi TI)

(52) Kerran muster ärjäisi minulle: Tuas see narttus tän mullaki näyttä (tuo se narttusi tänne minunkin nähdäkseni). (mies s. 1903 Pertteli)

Ryhmäidentiteetti voi olla sidoksissa myös erilaisiin tilanteisiin: se, mikä on sopivinta arkipäiväiseen käyttöön, voidaan vaihtaa virallisissa tai juhlallisissa tilanteissa.

(53) Vanhan aikanen puhe tapa on niin arvokasta ja hyvee jota pitäs kaikkiin käytee ainakii jokapäiväisessä puheessaan ja kirjutuksissaan. (mies s. 1907 Kontiolahti)

Murteesta on elämäkertoissa käytetty myös nimityksiä *vanhanaikainen puhetapa*, *jokapäiväinen puhe* ja *arkikieli*. Tärkeintä on ollut eronteko kirjakieleen.

3.8 Suhtautuminen yhteisön ulkopuolisiin

Elämäkertojen välittämä suhtautuminen kieliyhteisön ulkopuolisiin on yleensä myönteistä. Vieraiden murrealueiden sanoja voidaan mainita kotoisten synonyymeinä, esimerkiksi *Ropottii tahi niiko Hämes sannuot Taksvärkkii* (mies s. 1894 Metsäpirtti), ja puhetapaa tulkita vaikeatajuiseksi tms., mutta negatiivissävyisiä matkimuksia ei kirjoituksissa esiinny. Syynä tähän saattaisi olla kaikkien kirjoittajien kuuluminen samaan ryhmään, murretietojen tallentajiin. Vaikka kerääjät eivät olekaan

kontaktissa kasvotusten, he ovat identifioituneet samaan joukkoon kuuluviksi. Vanhempien aikojen suhtautumisesta on muutama esimerkki:

(54) Lapsuudessani suhtauduttiin pilkallisesti toisiin murteisiin ja toisiin perintötapoihin. Silloin elettiin muutenkin karsinoituneempaa elämää. Nykyinen suhtautuminen on valistuneempaa. Muuttaminenkin on yleisempää. (nainen s. 1892 KarjalaTl)

(55) [Kuuli lapsena sanottavan, että kohokuorinen leipä kelpaa tohmajärveläisille.] Mie aprikoin sitä iheksein minkä vuoks niille Tohmajärveläisille kohokuorista leipä syötetään, vasta vuosien kuluttua mie tajusin sen asian kun Kiteeläiset sikoja nimittivät Tohmajärveläisiksi. (nainen s. 1891 Kitee)

4. Toiminta

Kulttuurisella, kielellisellä ja alueellisella identiteetillä on suuri ihmisiä aktivoiva ja motivoiva merkitys (ks. Paasi 1984; Allardt 1978). Kuuluminen ryhmään tai yhteisöön tai erityisesti tunne kuulumisesta yhteisöön voi usein olla tietynlaisen toiminnan varassa (ks. Bishop, Coupland & Garrett 2003: 43). Ainakin lapsuusaikaisen kotiseutunsa ulkopuolelle muuttaneille toiminta näyttää olleen tärkeää. Murrekyselyihin vastanneet ovat halunneet välittää kotiseutunsa perinnettä tutkijoiden käyttöön, mutta he ovat myös halunneet säilyttää vanhempien perinnettä nuoremmille. Toimittaessaan murretietoja arkistoon vastaajat ovat toimineet alueellisen ja sosiaalisen yhteisönsä edustajina ja vahvistaneet siten omaa identiteettiään, mutta toisaalta he ovat olleet osa vastaajaverkkoa ja tunteneet toimivansa tutkijoiden lähipiirissä. Työhön on ryhdytty henkilökohtaisesta tai kulttuurisesta positiosta – tosin nämä eivät ole tarkkarajaisia vaan voivat kietoutua monin tavoin –, ja samoilla henkilöillä on voinut olla useita eri motiiveja.

4.1 Kyselyt

Pintatason virikkeenä murretietojen lähettämiseen ovat olleet sanomalehdissä julkaistut kyselyt ja kilpailukehotukset. Kerääjäksi ryhtyminen on ollut siten sattumaa, aktiiviselle ihmiselle auennut mahdollisuus henkisiin harrastuksiin. Virike on voinut tulla myös muun harrastuksen ohessa, joskus myös aktiivisten naapureiden tai tuttavien välityksellä.

(56) Minä Kiinnostuin Kuin kerran oli kirjoitus sanomalehdessä siis Savon sanomissa. (nainen s. 1892 Jääski)

- (57) Pitäjät kuleksiessain kuulin sanoi jota enäh harvoin kuulee, koitin niit pakinaks sovittaa. Kansallismuseos käylessäin luvvin sen maister Vahterille. Se lähetti min sanasäätiöh, siel näytettih erpuolelt koottui murrenanoi. Elimmäjen loolas ol liuskoi vähä, kysyivät enkö rupijais lähettäh. (nainen s. 1896 Elimäki)
- (58) Uudenmaan sananlaskujen keruu kilpailuun otin osaa 1932. Kun minulle sitte lähetettiin Sanastajan numeroita olen niihin koettannu vastata kykyni mukaan. (mies s. 1887 Vihti)
- (59) Tiedonantoja Keiteleeltä ja Viitasaaren raja mailta innostuin lähettämään Keräilytoimistolle ehkä v. 1938 kun sieltä Helsingistä saapui niin ”runollisia”, vanhain asiain, tai ”kummitusjuttujen” kyselyitä, ja joissa kiiteltiin jo sinne Jyväskylän ”Keskisuomalaiseen” lähettämiäni minun Kummitusjutuista, joita tuo lehti aikoinaan keräili. niin sillompa vasta näin Teidän Keräily”putikkinne” ettäpäns jotenkin innostuin sinne töhräitemään asioita. (mies s. 1888 Viitasaari)

Tietysti myös kilpaileminen ja palkinnot saattoivat olla perusteena keruuseen ryhtymiselle: *Ko oli lehesä kirijotus kilipailu, koottiin vanhoja runoja, otin osaa kilipailuun ja lähetin isävainajan tekemät runot. En päässy palakinnoille, mutta kehottivat lähettämään murre tietoja.* (nainen s. 1907 Alavieska).

4.2 Halu säilyttää vanhaa

Kilpailua korkeampaa motiivia edustaa asian tärkeyden korostaminen. Keruun pontimen muodostaa yhteisö, ”me”, johon kuuluvien yhteinen velvollisuus on pelastaa murre ja perinne jälkipolville (ks. Pöysä 1997: 41; Mikkola 2009: 111). Kerääjällä oli välittäjän tehtävä. Useasti toistuvia väittämiä ovat ”kansanperinne on on katoamassa ja työllä on kiire”, ”vanha polvi hupenee, on keruun kannalta yhdestoista hetki” jne. Ainakin osa on oppinut kiireen tähdentämisen Sanastajasta (stipendiaattien ajatuksia ks. esim. Nuolijärvi 1988).

- (60) Wanha väistyy ja uusi saapuu. Mitättömän vähän vanhaa jää tulevienpolvien hengenravinnoksi. Tulevatko nousevat sukupolvet olemaan tietoisia siitä elämästä jota heidän esivanhempansa ovat eläneet. (mies s. 1910 Ilomantsi)

Koska murteenkerääjät olivat monipuolisesti vanhoista asioista kiinnostuneita ja lähettivät tietoja paitsi Sanakirjasäätiölle myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle ja Museovirastolle, on luonnollista, että halu säilyttää vanhaa mainitaan yhtenä motiivina.

- (61) Minulla aivan lapsesta alkaen on ollut halu säilyttää vanhaa. – – Sanastaja-lehdestä ajattelemalla monet unohtetut sanat löysin uudelleen. (nainen s. 1885 Hollola)
- (62) Suurimpana viehätysenä minulla on sittenkin ollut halu tallettaa jotain rakkaan Inkerin menneisyydestä. Mitään nykyisyyttä tai tulevaisuutta sillä ei ole. (nainen s. 1893 Miikkulainen)

4.3 Rakkaus kotiseutuun

Vastaamiseen on vaikuttanut henkilöhistoria, johon oma murre kiinteästi liittyy. Vahvat tunteet kotiseutua kohtaan tuottavat vahvoja positiivisia asenteita myös kieltä kohtaan. Sanastaja-lehden kyselyt ovat tarjonneet mahdollisuuden muistella ja ottaa selvää ja voimistaneet kotiseuturakkautta. Vastaaminen on ollut linkki menneeseen ja niihin, jotka jakavat saman perinnön.

(63) Tahtoin seurustella kotiseudun kanssa hengessä ja muisteloissa. Siksi vastasin Sanastajaan ja muistojen kätköistä pulpahti vanhat työtavat, puheenparret, sanansutkaukset, lapsuusajan asiat esille. — — Näin olin ja elin Hollolassa; varsinkin pitkinä syys-iltoina. (nainen s. 1885 Hollola)

(64) Minä rakastan omaa Kotiseutuani ja Kotiseututyötä jonka eteen kannattaisi enemmän tehdä työtä. (nainen s. 1897 Nurmes)

(65) Koti-ikävä ja rakkaus kadotettuun kotiseutuun sai minut Paneliassa ollessa, sanomalehti ilmoituksen perusteella, lähettämään vastauksia Keräilytoimistolle. (nainen s. 1908 Jääski)

(66) Rakkaus Karjalaan ja sen menneisyyteen sai minut myös ensi kerran lähettämään Sanastajan vastauksia. (nainen s. 1895 Koivisto)

Alueellista identiteettiä korostavana ilmiönä murteiden keruutalkoisiin osallistuminen lienee osittain sukua 2000-luvun taitteen ns. murrebuumille. Juurten merkitykseen kiinnitettiin huomiota. Ihminen tekee koko ajan havaintoja ympäristöstään ja liittää osan havainnoista osaksi identiteettiään esimerkiksi vertailun kautta: miten puhutaan meillä ja miten muualla. Jotkut kirjoittajat kertovat miettineensä perinteen tallennusta jo lapsena.

(67) Kotiseuvun oloja ja murretta ja niihen talteen ottamista ajattelin jo poikasena ollessan kun vanhat ihmiset huasto vanhasta ajosta ja työ tavosta, vanhat ihmiset huastovat jotta hyö kun kuoloo niin kukaa ei muista miten hyö on eläneet ja tehneet kovasti työtä ja hommoo, niin minä ajattelin jotta koitteleisin muistoo mitä hyö kerto ja mitä hyö teki, vasta kun tulin aikaiseks niin koitin kertoo nuoremillen jotta se ja se huasto niin ja niin ennen eletyn ja huastetun jotta ei vanhat tavat katoisi. (mies s. 1907 Kontiolahti)

4.4 Aatteellinen perusta

1800-luvun lopun viimeiset ja 1900-luvun alun ensimmäiset vuosikymmenet olivat Suomessa kansansivistystyön kannalta merkittävää aikaa. Kansanvalistusseura perustettiin Jyväskylässä 1874. Se

julkaisi Kansanvalistusseuran kalenteria sekä aikakausjulkaisuja Kansanvalistus ja Kirjastolehti. Kansanvalistusseuran kirjeopisto aloitti toimintansa 1920, ja samaan aikaan alkoi opintokerhotoiminta. Kansanopistoja oli perustettu jo 1900-luvun paikkeilla. Vuonna 1921 annettiin oppivelvollisuuslaki, ja vuonna 1928 annettu ensimmäinen kirjastolaki vahvisti yleisten kirjastojen roolin osana suomalaista sivistysjärjestelmää. Toiminta oli ainakin osittain kytköksissä kansalliseen nousuun.

Uusi sivistyksellinen ympäristö loi pohjaa myös murteenkeruulle. Amatöörikerääjien työ ja elämäkertakirjoitukset havainnollistavat osaltaan kansallisuusaatteen ilmenemistä sosiokognitiivisena ja emotionaalisenä isänmaallisena asenteena: *Isänmaan rakkaus ja siihen kiintymys, ovat minua aina vetäneet sen puolesta toimimaan* (mies s. 1891 Iisalmi). Joidenkin kerääjien kuvailemaan isänmaallisuuteen liittyy voimakkaita tunteita, mikä näkyy esimerkiksi lohjalaisen vastaajan päättäessä elämäkertansa Maanpuolustajat-laulun säkeellä. Juhlistamalla performatiivisesti maataan kansakunnan jäsenet osoittavat Smartin mukaan kuuluvansa kansalliseen ryhmään. (Smart 1983: 17; Mikkola 2009: 116.)

4.5 Kansallinen hanke ja itseyden rakentaminen

Murteen ja perinteen keruussa oli yksilöllisten motiivien tasolla kyse myös uuden itseyden rakentamisesta. Kerääjillä oli mahdollisuus jäsentää omia kokemuksiaan ja omaa tietämystään osaksi kansallista omaisuutta (ks. myös Stark 2006: 134). Heillä oli samalla keino edustaa kotiseutuaan osana suurta hanketta ja osallistua kansakunnan rakentamiseen. Merkityksetön ei ollut myöskään tunne hyödyttää tutkimusta, ”tehdä palveluksia tieteelliselle tutkimukselle” (Sanastaja nro 21 s. 2) ja saada kompensaatiota menetetyille kouluhaaveille.

(68) Olin aina surrut sitä ettei minusta ollut mitään apua synnyinmaalle eli yhteisille hyville pyrkimyksille, kaipasin jotain virkistävää touhua arkisen työn väliin. Olen iloinen kun pieni apuni on kelvannut muinais tieteiden hyväksi. Elämäni ei ole hukkaan mennyt, kun minua on oppineet ihmiset ymmärtäneet. (nainen s. 1886 Ähtäri)

(69) Harrastukseni sanan keruuseen sain täällä sananuotta kilpailusta. Jospa olisi minun nuoruuteni aikana ollut samat opintomahdollisuudet kuin nykyisin on! (nainen s. 1891)

Oman keruutyön suurimerkityksisyyttä ja mahdollisuutta toimia tutkijoiden avustajana kuvastaa myös se, että kysyttäessä ”Onko työnne kotiseudun henkisen perinteen tallettamiseksi saanut osakseen ansaittua ymmärtämystä, vai onko siihen jollakin taholla suhtauduttu penseästi ja torjuvasti?” monet aloittavat vastauksensa: ”Työni kotiseudun henkisen perinteen tallettamiseksi – –.” Identiteetti muokkautuu myös erilaisten yksilön suorittamien irrallisten roolisuoritusten kautta. Esimerkiksi

murrevastaajan rooliin on kuulunut tutkimukseen vivahtavia piirteitä, jotka yksilö on sisäistänyt osaksi identiteettiään.

4.6 Keruu tuomassa vaihtelua

Sanastaja-lehti julkaisi aika ajoin kirjeitä ja tervehdyksiä kyselyihin vastaaville. Tammikuussa 1932 (Sanastaja nro 8 s. 1) lehti kirjoitti kyselyvihkosten supistumisesta: ”Tiedusteluihin tutustumisen ja vastausten antamisen pitäisi näin ollen muodostua ketään rasittamattomaksi, virkistäväksi henkiseksi askarteluksi, josta viehättyneinä mahdollisimman monet kansalaiset rientävät kantamaan kortensa yhteiseen kekkoon.”

(70) Kotiseutu työstä minä ajattelen vain hyvää Minäkin olen niin paljon saanut Henkisesti kirjoittamisesta. (nainen s. 1887 Pyhäjärvi Vpl)

(71) Tämä ”sanastus” on oikein virkistävä ja mielenkiintoinen harrastus. (nainen s. 1897 Tottijärvi)

Joillekin murreasiat ja perinteenkeruu ovat korvanneet jotain sellaista toimintaa, johon esimerkiksi sairaus tai vamma on estänyt heitä osallistumasta. Kun on ollut pakko istua kotona, on työt ja harrastukset täytynyt valita sen mukaan.

(72) Kun minut nyt sitten pysäytettiin näin kohtalon pakosta. Että minulla ei enää ollut mitään kiiruhdettavaa tulevaisuuden tavoittelussa. Se tulisi näin ollen joka tapauksessa minun osaltani supistumaan melko vähiin saavutuksiin. Niin minä aivan kuin käännyn ympäri elämässä ja aloin katsella taakseni esi-isien elämää, työtä ja tapoja. Kun muut nuoret juoksivat kylällä seuraa etsien ja huveissa niin oli minun pakko istua kotona vanhain ihmisten parissa ja kuunnella heidän tarinoitaan. Näin siis kuunneltuani heitä, heidän muistitietonsa alkoi minua kiinnostaa. (nainen s. 1906 Vihti)

5. Murteenkeruu työnä

Monien amatöörivastaajien keruutekniikka näyttää olleen paljolti samanlainen kuin ammattikerääjien. He lukivat kysymykset moneen kertaan, kirjoittivat vastaukset niihin, mihin helposti muistivat, ja tarkistivat tarkistusta vaativat asiat. Esimerkkien poimiminen keskustelusta ja avoimin korvin kulkeminen kuuluivat heidän keruutekniikkaansa. Ja he tunsivat pappenheimilaisensa: joka paikassa ei ollut hyvä kaivaa muistiinpanovälineitä esille.

(73) Nyt työskentelen siten, että Sanastajan tai muun kyselylehtisen saatua luen sen useaan kertaan. Panen muistiin asiat, jotka helposti muistan, mutta toisia sanoja ja asioita saa kauan miettiä, miten se aivan tarkasti sanottiin. Monta Lahden puhelua on pyydetty sisarelleni, joka nykyään siellä eläkevuosia viettää. (nainen s. 1885 Mäntsälä)

(74) Keittiöni ovenpielessä oli pitkäpaperi ja kynä ja jokaisen tiedon ja sutkauksen panin muistiin ”tuorreeltaan”. Kuljin korvat hörössä autoissa, junissa ja maaseudulla ja sieppasin tietoja talteen. (nainen s. 1888 Lempäälä)

(75) Keruutyössä pitäisin hyvänä puolena kuuntelumenetelmää, jolloin kuunnellaan ja otetaan osaa jokapäiväisen elämän askareihin ja samalla pidetään ”juttutuuli” hyvässä vireessä. Elävästä puheesta saa samalla luontevimmat esimerkkilauseet. Sanastajan on kuitenkin parasta kirjoittaa kuulemansa muistiin eriaikana yksikseen. Kynä ja muistio ovat outoja ilmestyksiä sellaisessa seurapiirissä ja vaimentavat juttujen aitoutta. (mies s. 1903 Äänekoski)

(76) En ole heille kertonut että teen siitä kirjallisia muistiinpanoja, ja siksi he ovat kertoneet kaiken vapaasti aivan kun vaan minulle, vailla mitään virallisen esiintymisen jännityksen tunnetta. (nainen s. 1906 Vihti)

Esiintymisjännitys ei ollut aina ainoa murteenkerääjälle esteitä tuova asia, sillä joidenkin haastateltavien mielestä sanastaminen oli turhaa. Moni kirjoittaa keränneensä *kaikessa hiljaisuudessa* (mies s. 1904 Salla) tai keruun olleen *siksi huomaamatonta ettei siitä ole lausuttu hyväksyvää tai paheksuvaa mielipidettä* (mies s. 1899 Muolaa). Jotkut saivat kuulla myös, että *et kyllä minun tiejoillani tienaa* (nainen s. 1886 Ähtäri), koska kerääjän arveltiin tekevän palkallista työtä.

Monissa teksteissä korostetaan Sanastaja-lehden roolia. Se on ollut innoittaja, opettaja, kysymyksiä esittävä, velvoittava. Se on herättänyt henkiin latentteja tietoja, jotka näyttävät katsomaan taaksepäin, mutta se on ollut vastaajille myös keino päivittää tietonsa. Sen saavuttua on saanut askarrella *sen rakkaan kielen parissa ja ajatella kuinka se ja se kotiseudulla sanottiin* (nainen s. 1902 Hämeenlinna); *Sanastaja on avartanut minut tuntemaan kansani menneisyyten ja menneiden aikojen elämäntavat ja eritoten esiisiemme aiton kielenkäytön* (mies s. 1882 Heinola) tai *Se on ollut erikoisena apuna murtellisien sanojen tajuamisessa. Kun alinoma on joutunut muuttamaan paikkakunnalta toiselle jossa sama kappale muuttaa nimeään kuten esm Riimuvarsi Povooota Marhaminta* (mies. s. 1901 Hiitola). Jollekin se on ollut hyvä apu, *sillä eipä me ehkä monikaan tietojaan ilmiantaisi, ellei sieltä jotain asiaa kysellä, tai vastauksia pyydellä* (mies s. 1888 Viitasaari).

6. Lopuksi

Amatöörikerääjien kieli-identiteetti on tiukasti sidoksissa kotipaikkaan ja kotipaikan sosiaalisiin yhteisöihin. Niitä kohtaan heillä on vahvoja tunteita: ne mainitaan ”rakkaaksi”, niitä ”ikävöidään” ja niiden puolesta ollaan valmiita toimimaan ”velvollisuudentuntoisesti ja neljättä käskyä noudattaen”.

Yhteisöllisyys ja ryhmä muodostuvat paljolti yhteisistä sosiaalisista ja kulttuurisista arvoista ja normeista, joten yksilön asennepositiot rakentuvat suhteessa yleisiin sosiaalisiin ja kulttuurisiin normeihin (Pälli 1999: 145). Kunnioittaminen koski kaikkea kotipaikkaan, sen ihmisiin ja perinteeseen – niin materiaaliseen kuin henkiseen – liittyvää. Vastaajat vahvistivat identiteettiään merkitsemällä muistiin alueensa sanastoa ja osallistumalla keruutalkoisiin kotipaikkansa edustajana. 1900-luvun vaihteen kansallinen herääminen ja kansansivistys loivat henkiset puitteet. Murteenkeruu oli ”keino elää uudelleen menneet ajat”, se oli ”virkistävä harrastus” ja ”kunnianosoitus vanhemmille”. ”Elämä ei mennyt hukkaan.”

Käsitykset murteista ja niiden muuttumisesta olivat sidoksissa aikansa asenteisiin ja yleisiin mielipiteisiin, tai ainakin kirjoittajan sellaisiksi arvelemiin. Murteiden ajateltiin häviävän ja kirjakielen tunkeutuvan niiden tilalle koulun, tiedotusvälineiden tai parantuneiden liikenneyhteyksien myötä. Pelko oli osin Sanastaja-lehdestä opittua. Sanastajasta oli opittu myös kehoitus: ”Lähetätkää tietoja kansankielen sanakirjaa varten kotiseutunne mielenkiintoisista sanoista ja niiden merkityksistä. Vähäisimmätkin tiedot voivat olla hyvin arvokkaita.” (Esim. Sanastaja 4 s. 4.) Murrehavainnot olivat siten mielenkiintoisiksi esitulkittuja jo saapuessaan arkistoon tai tullessaan elämäkerroissa jollakin tavoin merkityiksi.

Gadamerilaisittain: Oleminen, joka voidaan ymmärtää, on kieltä (Gadamer 1999: 474).

Kirjallisuutta

AGHEYISI, REBECCA – FISHMAN, JOSHUA A. 1970: Language attitude studies. A brief survey of methodological approaches. – *Anthropological Linguistics* 12:5 s. 137–157.

AINIALA, TERHI – LAPPALAINEN, HANNA 2010: Miten Helsingistä puhutaan? – *Virittäjä* 1/2010 s. 71–107.

ALLARDT, ERIK 1978: Samhörighet och tvåspråkighet bland finlandssvenskarna. – *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri*, årg. 54, häfte 3 s. 129–137.

AUER, PETER 2007: Introduction. – Peter Auer (toim.), *Style and social identities. Alternative approaches to linguistic heterogeneity* s. 1–21. Berlin: Mouton de Gruyter.

BISHOP, HYWEL – COUPLAND, NIKOLAS – GARRETT, PETER 2003: "Blood is thicker than the water that separates us!": Dimensions and qualitatives of Welsh identity in the North American diaspora. – *North American Journal of Welsh Studies* Vol. 3 s. 39–54.

CHAMBERS, J. K. – TRUDGILL, PETER 1980: *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.

DOISE, WILLEM 1986: *Levels of explanation in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

GADAMER, HANS-GEORG 1999: *Truth and method*. New York: Continuum.

GARRETT, PETER – COUPLAND, NIKOLAS – WILLIAMS, ANGIE 2003: *Investigating language attitudes. Social meanings of dialect, ethnicity and performance*. Cardiff: University of Wales Press.

HELKAMA, KLAUS – MYLLYNIEMI, RAUNI – LIEBKIND, KARMELA 1998: *Johdatus sosiaalipsykologiaan*. Helsinki: Edita.

ITKONEN, TERHO 1972: *Kuoreveden ja Keuruun murrettä. Tekstejä ja sandhiseikkojen tarkastelua*. Suomi 117:1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III. A. Murrekartasto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 188. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kielitoimiston sanakirja 1–3. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2006.

KRISTIANSEN, TORE – JØRGENSEN, JENS NORMANN 2005: Subjective factors in dialect convergence and divergence. – Peter Auer, Frans Hiskens and Paul Kerswill (toim.), *Dialect Change. Convergence and Divergence in European Languages* s. 287–302. Cambridge: Cambridge University Press.

LAALO, KLAUS 1988: *Imperfektimuotojen ti ~ si -vaihtelu suomen kielessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 483. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- LABOV, WILLIAM 1972: *Sociolinguistic patterns*. Oxford: Blackwell.
- LABOV, WILLIAM 1979: The study of language in its social context. – J. B. Pride ja Janet Holmes (toim.), *Sociolinguistics* s. 180–202. Harmondsworth: Penguin Books.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 964. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAPPALAINEN, HANNA 2009: Tyylikästä identiteettitutkimusta. – *Virittäjä* 4 /2009 s. 619–626.
- LE PAGE, ROBERT – TABOURET-KELLER, ANDRÉE 1985: *Acts of identity*. Cambridge: Cambridge University Press .
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1976: Vapaaehtoiset vastaajat. – Tuomi, Tuomo (toim.), *Sanojen taivalta* s. 67–70.
- MIELIKÄINEN, AILA 2005: Matkimuksista määritelmiin. Miten murteista puhutaan. – *Sananjalka* 47 s. 98–118. Turku: Suomen kielen seura.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2002: Suomalaisen murreasenteista. – *Sananjalka* 44 s. 86–109. Turku: Suomen kielen seura.
- MIKKOLA, KATI 2009: *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1251, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NIEDZIELSKI, NANCY & PRESTON, DENNIS R. 2000: *Folk linguistics*. New York: Mouton de Gruyter.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kieliyhteisön vaihto ja muuttajan identiteetti*. Tietolipas 100. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1988: Kielenulkoisten taustamuuttajien huomioon ottaminen 1800-luvun ja 1900-luvun alun murretutkimuksissa. – *Kieli* 3 s. 117–160. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Nykysuomen sanakirja 1–6*. Helsinki: WSOY, 1951–1961.
- PAASI, ANSSI 1984: Alueellisen identiteetin sosiaalinen sisältö. – *Suomen antropologi* 2/1984 s. 50–57.
- PALANDER, MARJATTA 2001: Kansan käsityksistä lingvistiikkaa. – *Virittäjä* 105 s. 147–151.
- PALANDER, MARJATTA 2011: *Itä- ja eteläsuomalaisten murrekäsitykset*. Suomi 200. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PRESTON, DENNIS R. 1996: Whaddayaknow?: The modes of folk linguistic awareness. – *Language Awareness* 5:1 s. 40–74.

PÄLLI, PEKKA 1999: Asenteet ja mielipiteet diskursiivisena toimintana. – Urho Määttä – Pekka Pälli – Matti K. Suojanen (toim.), *Kirjoituksia sociolinguistiikasta* s. 125–150. Folia Fennistica & Linguistica 22. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.

PÖYSÄ, JYRKI 1997: *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

RAPOLA, MARTTI 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 283. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Sanastaja. Aikakauslehti sanatietoja ja -tiedusteluja varten. Helsinki: Sanakirjasäätiö, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1927–1990.

SMART, NINIAN 1983: Religion, Myth and Nationalism. – Peter H. Merkl & Ninian Smart (toim.), *Religion and politics in the modern world*. New York, London: New York University Press, s. 15–28.

STARK, LAURA 2006: *The magical self. Body, society and the supernatural in early modern rural Finland*. Helsinki: Tiedeakatemia.

Suomen kielen perussanakirja 1–3. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 1990–1994.

TUOMI, TUOMO (toim.) 1976: *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa*. Suomi 121:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1224. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

VILPPULA, MATTI 1976: Murresanakirjan etäistä taustaa. – Tuomi, Tuomo (toim.), *Sanojen taivalta* s. 67–70.

VIRTARANTA, PERTTI 1957: *Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II. Vokaalit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 251. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

WOOLARD, KATHRYN A. 2007: Bystanders and the linguistic construction of identity in face-to-back communication. – Peter Auer (toim.), *Style and social identities. Alternative approaches to linguistic heterogeneity* s. 187–205. Berlin: Mouton de Gruyter.

Arkistolähteet:

SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.

LIITE 1. Pyyntö Sanakirjasäätiön amatöörivastaajille

Helsingissä postileiman päivänä.

Arvoisa avustajamme.

Keväällä 1947 tuli kuluneeksi kaksikymmentä vuotta ”Sanastajan” ensimmäisen numeron ilmestymisestä; se lähetettiin sanoja pyydystämään 28.3.1927. Kuutisen vuotta myöhemmin, tarkemmin sanoen 23.12.1932, lehdessä julkaistiin katsaus siihenastisiin saavutuksiin. Tuohon kirjoitukseen ”Hyvästä avustajakunnastamme” sisältyi seitsemisenkymmentä nimeltä mainittua kirjeenvaihtajaa, jotka siihen mennessä olivat ehtineet lähettää tiedonantoja kukin noin viisikymmentä kertaa. On kulunut puolisentoista vuosikymmentä luettelon laatimisesta, ja voisi ajatella, tokko yksikään tuosta joukosta on jaksanut pysyä mukana koko aikaa, kautta levottomien vuosien. Epäilykset ovat kuitenkin turhia. Ainakin kolmattakymmentä kansalaista tuolloin mainituista on yhä viime vuodenkin kuluessa kartuttanut vastauksillaan Sanakirjasäätiön arkistoa. Monien hartaiden avustajien kädessä on kynä jo iäksi kirvonnut, eräät ovat luonnollisesti vanhuuttaan väsyneet. Poismenneiden kohdalla kertoo heidän kynänsä jälki seuraavillekin sukupolville sitkeästä, hartaasta uurastuksesta.

Keräilytoimisto on aikanaan pyytänyt kaikilta kirjeenvaihtajiltaan erityiseen lomakkeeseen joitakin henkilötietoja. Mutta tulevat tutkijat haluaisivat varmasti tietää enemmänkin kuin pelkän nimen, syntymäajan ja -paikan sekä joitakin muita sellaisia kylmiä numeroita ja nimiä Sanakirjasäätiön arkiston parhaista kartuttajista. Keruutyön historiaan jää vaikeasti täytettävä aukko, jos arkistolla ei ole antaa heistä tarkempaa kuvausta. Tästä syystä Sanakirjasäätiö nyt hartaasti toivoo, että sen avustajat hyväntahtoisesti lähettäisivät perusteellisempia tietoja omasta elämäkerrastaan tallettaviksi kansankielen sanakirjan arkistoon.

Jotta asiat tällaisessa elämäkerrassa tulisivat käsitellyiksi järjestyksessä ja niiden säilyttäminen arkistossa olisi helppoa, esitetään seuraavassa elämäkertatietojen lähettäjille eräitä kysymyksiä ja annetaan heille sen jälkeen käytännöllistä laatua olevia ohjeita. (Jokainen tietysti sivuuttaa kysymykset, jotka eivät sovi hänen kohdalleen.) Sanomattakin on selvää, että vain ehdottoman luotettavilla, totuudenmukaisilla tiedoilla on tällaisessa yhteydessä arvoa.

Mitkä ovat vanhempienne ristimänimet (myös äidin tyttönimi!) ja heidän syntymäaikansa? Onko jompikumpi vanhemmistanne asunut koko ajan siinä paikassa, missä Te synnyitte? Mistä pitäjästä ja kylästä toinen on kotoisin? Jos molemmat ovat tuolle paikalle myöhemmin muuttaneet, niin mistä he ovat tulleet ja milloin? Mitä muistoja Teillä on vanhemmistanne?

Mitä olette kuullut kerrottavan syntymästänne? Tiedätkö, synnyittekö saunassa vai tuvassa vai jossain muualla? Kuinka ilmaistiin myöhemmin tuo merkkipäivä? Sanottiinko, että olette esim. ”Annan päivän aikaisia” vai kuinka?

Mitkä ovat varhaisimmat lapsuusmuistonne? Kertokaa jokin tapaus, joka on säilynyt elävänä mielessänne ensimmäisiltä ikävuosiltanne?

Kuinka opitte lukemaan ja kirjoittamaan? Tapahtuiko tämä kotona vai koulussa? Mitä koulua, kierto- ja rippikoulu mukaan luettuna, olette käynyt? Minä vuosina? Millaisia muistoja Teillä on kouluajalta ja opettajistanne? Asuitteko kotona rippikoulua käydessänne vai jossakin muualla? Kuka rippikoulua piti? Mitä tuolta ajalta on jäänyt erikoisesti mieleenne?

Mihin ammattiin saitte perehtyä ja millä tavalla? Mainitkaa joitakin vaatimuksia, joista täytyy suoriutua, jos mieli pysyä toisten veroisena. (Ammattilaisiksi katsotaan tässä yhtä hyvin maataloudesta ja metsätöistä elatuksensa saaneet kuin käsityöläiset ja henkisen työn tekijät.)

Kuinka tutustuitte aviopuolisoonne? Minkä ikäisenä menitte naimisiin? Mihin aikaan vuodesta oli häät ja missä vihittiin, kirkossa vai kotona? Oliko muita pareja samalla kertaa vihittävinä? Onko jokin läksiäis- tai häämenoihin liittyvä tapaus painunut aivan erikoisesti mieleenne?

Missä vaimonne on syntynyt ja milloin? Missä appivanhempanne asuivat naimisiin mentyänne?

Millainen oli nuorikon asema ensimmäisinä kuukausina? Oliko kohtelu tylyä, niin kuin usein tiedetään olleen, vai lempeää ja sovinnollista? Jos syrjittiin, niin mikä siihen tuntui olleen suurimpana syynä?

Onko jokin seikka ensimmäisen lapsenne syntymästä tai siihen liittyvästä ajanjaksosta jäänyt erikoisesti mieleenne? Lasten nimet ja syntymäaika, montako on kuollut, minkä ikäisinä ja mistä syystä?

Oletteko joutunut myöhemmin muuttamaan asuinpaikkaa ja mistä syystä? Muuttomatkoihin on erotettava tavalliset matkat, jolloin on käyty omaisia tai sukulaisia tervehtimässä tai jotka on tehty opintotarkoituksessa. Oletteko joutunut tällaisia matkoja suorittamaan?

Mihin yhdistyksiin olette kuulunut ja mitä tehtäviä olette niissä hoitanut? Kunnalliset, seurakunnalliset ja muut luottamustoimet (valtuustossa, maanviljelysseurassa, pankissa, lautamiehenä, kirkonisännistössä, pyhäkoulun opettajana, huoltotyössä y.m.)?

Oletteko tuntenut erikoista harrastusta johonkin alaan (karjanjalostus, puutarhanhoito, käsityöt; kirjallisuus, seuranäytelmät, laulu yms.)?

Mikä sai Teidät ensimmäisen kerran lähettämään tiedonantoja Keräilytoimiston arkistoon? Onko ”Sanastaja”-lehdellä ollut Teille itsellenne jotain merkitystä?

Onko työnne kotiseudun henkisen perinteen tallettamiseksi saanut osakseen ansaittua ymmärtämystä, vai onko siihen jollakin taholla suhtauduttu penseästi ja torjuvasti?

Minkälaisia keruutyötä koskevia toivomuksia haluaisitte tässä yhteydessä esittää? Tarkoituksena ei tietenkään ole rajoittaa kirjoittajaa pysymään kysymysten puitteissa, hän voi ottaa puheeksi muitakin seikkoja ja sivuuttaa ylläesitetystä mahdollisesti soveltumattomina pitämänsä. Kysymysten tarkoituksena on ensi sijassa raivata pois esteitä, jotta vuosien takaiset muistot pääsisivät kohoamaan mieleen. Kertomusten pituutta ei myöskään haluta rajoittaa, mutta yksityiskohtaiset kuvaukset ovat tietenkin arvokkaampia jälkimaailmalle kuin pelkät papinkirjatiedot. Jokainen elämä, niin vähän merkitsevältä kuin se ehkä asianomaisesta itsestään tuntuukin, sisältää aina kappaleen historiaa. Nykyinen polvi lukee hartaana kuvauksia vanhoista runonlaulajista, vastaiset polvet tulevat varmasti suhtautumaan samaten arvoa antaen kansankielen sanavarain uskollisiin muistelijoihin.

Elämäkerrat tullaan säilyttämään Sanakirjasäätiön arkistossa ja niiden käyttöön nähden noudatetaan kirjoittajien toivomuksia. Niitä ei esim. julkaista kirjoittajan eläessä ilman hänen nimenomaista lupaansa. Tilan säästämisen kannalta olisi tärkeätä, että kaikki käyttäisivät samankokoisia muistiinpanolippuja (kahta vertaa suurempia kuin ”sanaliput”); näitä Keräilytoimisto mielellään lähettää pyydetyn määrän, ja toivotaan nimenomaan, että kaikki vaivautuisivat tilaamaan tämänkin paperin arkistostamme. Ennen kuin ryhdytte kirjoittamaan näihin lippuihin puhtaaksi elämäkertanne, pyydämme Teitä tarkoin tutustumaan seuraaviin ohjeisiin.

1. Pitäkää lippu pystyasennossa, siis kuten tavallinen sanalippukin.
2. Kirjoittakaa vain yhdelle puolen paperia ja mikäli mahdollista musteella (myös kirjoituskonetta sopii mielellään käyttää).
3. Jättäkää sitomisen varalta vasenta reunaa tyhjäksi noin kolmen sentin leveydeltä.

4. Merkitkää lippujen järjestysnumero oikeaan yläkulmaan.
5. Jos ette itse voi syystä tai toisesta kirjoittaa selvällä käsialalla, pyytäkää jotakuta hyväkäsialaista sukulaistanne tai tuttavaanne avustamaan.
6. Kernaasti ottaisimme myös valokuvan elämäkertatietojen liitteenä, ellette sitä ole joskus aikaisemmin lähettänyt.

Kunnioittavasti

SUOMALAISEN TIEDEAKATEMIAN KERÄILYTOIMISTO.

LIITE 2. Artikkelissa käytetyt elämäkerrat

